

Een achttiende-
eeuwse atlas van de
kusten van Ceylon

Straatnamen in
Kaapstad op kaarten
uit de Compagniestijd

Pierre du Brois,
maker van kaarten
en tekeningen van
de Molukken

Tijdschrift
voor de
Geschiedenis
van de
Kartografie

Caert THRESOOR

JAARGANG 42 ● NR 1 2023

Hock van Coetjaar

1 Duytse mul van 15 in een graad
1 1/4 Engelse of Franse League van 20 in een graad

Een uitgave van de
Barent Langenes Stichting

Redactie Gijs Boink, dr. Kees van Grootheest, Ron Guleij, dr. Reinout Klaarenbeek, Capt. Hans Kok, dr. Ferjan Ormeling, drs. Ester Smit, drs. Reinder Storm, Erik Walsmit. Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen)

Vormgeving Twin Media bv, Culemborg

Internet <https://caert-thresoor.nl> (volledige jaargangen met een vertraging van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat R. Storm, p/a Allard Pierson | De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 129, 1012 GC Amsterdam, E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting
M. Griffioen, Nieuwstraat 19B
2312 KA, Leiden

Abonnementen en administratie
Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 37,50; België € 40,00; Overige landen € 47,50; Losse nummers € 10,00 (exclusief verzendkosten)
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
ABN AMRO, IBAN: NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

Copyright Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Inhoud

JAARGANG 42 • NR 1 2023

Artikelen

3 MARCO VAN EGMOND
**Een mysterieuze
achttiende-eeuwse atlas
van de kusten van Ceylon**

15 DOUWE VAN DER GALIËN
**Van Olifantstraat tot
Heerengracht**
Straatnamen in Kaapstad op kaarten
uit de Compagniestijd

22 BEA BROMMER
**Een misverstand
gecorrigeerd**
Pierre du Brois, maker van kaarten
en tekeningen van de Molukken

Rubrieken

28 Kaartencollecties in
de Nederlanden

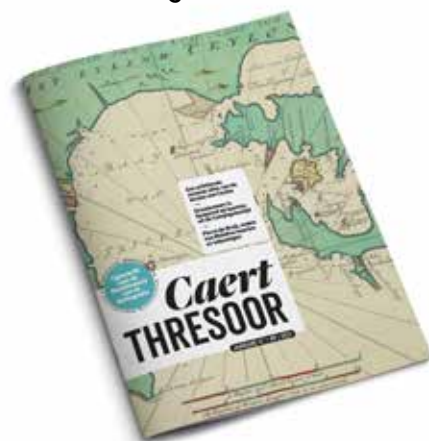
30 Kaartencollecties
in de Nederlanden

32 Recensies

33 In Memoriam Henk Deys
(1932-2023)

34 Varia Cartographica

37 Nieuwe literatuur en
facsimile-uitgaven

BEELDOMSLAG: DETAIL VAN AFBEELDING 3, PAGINA 4 en 5:
Gedrukte kaart van de Baai van Trincomalee
(Utrecht Universiteitsbibliotheek, Hs 6 A 23 Lk, 63r).

EEN MYSTERIEUZE ACHTTIENDE-EEUWSE ATLAS VAN DE KUSTEN VAN CEYLON

◦ MARCO VAN EGMOND ◦

Tot één van de vele hooglerarenverzamelingen van de Universiteitsbibliotheek Utrecht – die van Gerrit Moll (1785-1838)¹ – behoort een curieus handschrift met geaquarelleerde kustprofielen en bijbehorende teksten over Ceylon.² Strikt genomen is het geen handschrift; het werk bevat namelijk ook enkele gedrukte kaarten, die ogenschijnlijk uit andere atlassen en boeken gesneden en opgeplakt zijn. Wat zijn de achtergronden van dit merkwaardige document en met welk doel is het vervaardigd? Verslag van een speurtocht naar de antwoorden op deze vragen, die uiteindelijk leidt tot de ontdekking van een bijzondere ‘driehoeksverhouding’ en mogelijk zelfs een nog complexer relatienetwerk.

De Utrechtse ‘atlas’ van Ceylon is gebonden in een eenvoudige achttiende-eeuwse band met kartonnen platten. Het formaat is oblong en de afmetingen bedragen 32 x 40 centimeter. In totaal bestaat het document uit 24 pagina’s met louter handgeschreven teksten, 37 pagina’s met handgetekende kustprofielen – al dan niet voorzien van daarop betrekking hebbende toelichtingen in manuscript – en zeven gedrukte kaarten van kustgedeeltes van Ceylon.

De titelpagina is door toepassing van hulplijntjes netjes gekalligrafeerd en vermeldt *Beschryving van de zee-kusten, voornaamste baayen en ankerplaatsen, mitsgaders de daartoe behoorende land-vertooningen van het eyland Ceylon* (zie afbeelding 1). Een auteur wordt niet genoemd. Ook een inhoudsopgave ontbreekt, hoewel de tekst wel telkens getuigt van opeenvolgende ‘hoofdstukken’. Het eerste hoofdstuk begint met de kustbeschrijving van het eiland ‘Manaaren’ (Mannar Island), in het noordwesten van Ceylon. Daarna gaat het in twintig hoofdstukken in zuidelijke richting systematisch langs de westkust via onder meer ‘Aripo’ (Arippu), Colombo, ‘Gale’ (Galle) en ‘Dondere’ (Dondra). Na het ‘ronden’ van de meest zuidelijke kaap

DR. M. VAN EGMOND (1969)
is conservator kaarten,
atlassen en gedrukte werken
bij de Universiteitsbibliotheek
Utrecht.

bij de laatstgenoemde plaats gaat het in dertien hoofdstukken weer noordwaarts langs de oostkust via allerlei gebieden met exotische namen als ‘Oliphant’, ‘Julius’ en ‘Lage Zandhoek’ naar ‘Arrokgamme’ (Arugam), ‘Baticalo’ (Batticaloa), ‘Venloos-Baay’ (Vandalous Bay) om tenslotte te eindigen bij ‘Tricoenmale’ (Trincomalee) in de baai van Koddiyar. Opvallend is dat de kusten aan de noordzijde van Ceylon, grofweg tussen Nilaveli en Periyavilankuli, in de atlas niet in woord en beeld aan bod komen.

1 Handgeschreven titelblad van de atlas van Ceylon (Utrecht Universiteitsbibliotheek, Hs 6 A 23 Lk, 1r).

2 Handgetekend profiel van de kust van Caliture (Utrecht Universiteitsbibliotheek, Hs 6 A 23 Lk, 16r).

3 Gedrukte kaart van de Baai van Trincomalee (Utrecht Universiteitsbibliotheek, Hs 6 A 23 Lk, 63r).

'GOET ANKEREN' VOOR DE ZEEMAN?

Zuiver gelet op de titelgegevens van het boekwerk – *Beschryving van de zee-kusten, voornaamste baayen en ankerplaatsen [...]* – lijkt sprake te zijn van een soort navigatieatlas of zeemansgids voor Ceylon. De handgeschreven teksten en toelichtingen versterken dat vermoeden. Zo worden van de diverse deelgebieden telkens coördinaten, zeebodemgesteldheid, dieptecijfers en voor de zeevaart gevaarlijke punten als riffen, klippen en zandbanken vermeld. De onderscheiden gebieden, door middel van koersaanwijzingen als het ware met elkaar verbonden, worden ook geografisch beschreven ten behoeve van waarnemingen vanaf zee. Een voorbeeld is de beschrijving van het eiland 'Barberijen' in het dertiende hoofdstuk:

*"[...] Barberijen is te kennen door dien het een eijland is, 't welk ontrent een musquet-schoot van 't vaste land gelegen is: ten noorden van 't gemelde eijland is het goet ankeren op 6 of 7 vadem, moddergrond; ook is aan de noord-zijde van gemelde eijland een kleine baaij, waarin kleine sloepen ankeren kunnen, doch in 't ingaan moeten ze zorg voor de hoek draagen, omdat 'er klippen tussen water en wind leggen. In deeze kunt gij op 2½ of 3 vadem goede zand-grond omtrent een musquet-schoot van strand ankeren."*³

De toelichtingen bij de kustprofielen staan eveneens ten dienste van de zeeman. Bij het profiel van 'Caliture' (zie afbeelding 2) staat bijvoorbeeld:

*"Caliture als men hier ter rede geankert legt vertoont het hem aldus, de vlaggestok ONO $\frac{1}{3}$ N Adams piek ONO van u diep $9\frac{1}{2}$ vaam waasagtige grond omtrent $\frac{1}{3}$ myl buyten de wal ook op 6:5½ 5:4½ en 4 vaam steekagtige grond"*⁴

Dan zijn er nog de zeven gedrukte kaartjes, die op het kader zijn uitgesneden en vervolgens geplakt op het oblongpapier. Vijf van deze kleine kaarten zijn vrij makkelijk te traceren. Die zijn immers gepubliceerd in het zesde deel van de *Nieuwe Grootte Lichtende Zee-Fakkels* (1753), de beroemde achttiende-eeuwse zeeatlas van de Amsterdamse maritieme uitgeverij Van Keulen. Het gaat om overzichtskaarten van de zuidwest- en zuidkust van Ceylon en van de baaien van 'Aproeretotte' (Arugam

3

Deeelte van de Oost Kust van EYLAND CEYLON

Bay), 'Venloos' en 'Tricoenmale' (zie afbeelding 3). De kaarten zijn ingekleurd en geplaatst bij de relevante tekstpassages en kustprofielen. Bij de beschrijving van de oostkust van Ceylon zit ook nog een niet-ingekleurde kaart van dat gebied, met vermelding van Joachim A. Trijsz. als graveur.⁵ Trijsz. verrichtte in de eerste helft van de achttiende eeuw graveerwerkzaamheden voor de firma Van Keulen.⁶ Tot slot bevat het document nog een gedrukte en ingekleurde plattegrond van Colombo, maar onduidelijk is nog uit welke publicatie die afkomstig is. De stijl van de plattegrond sluit echter wel aan bij de andere ingekleurde kaarten.

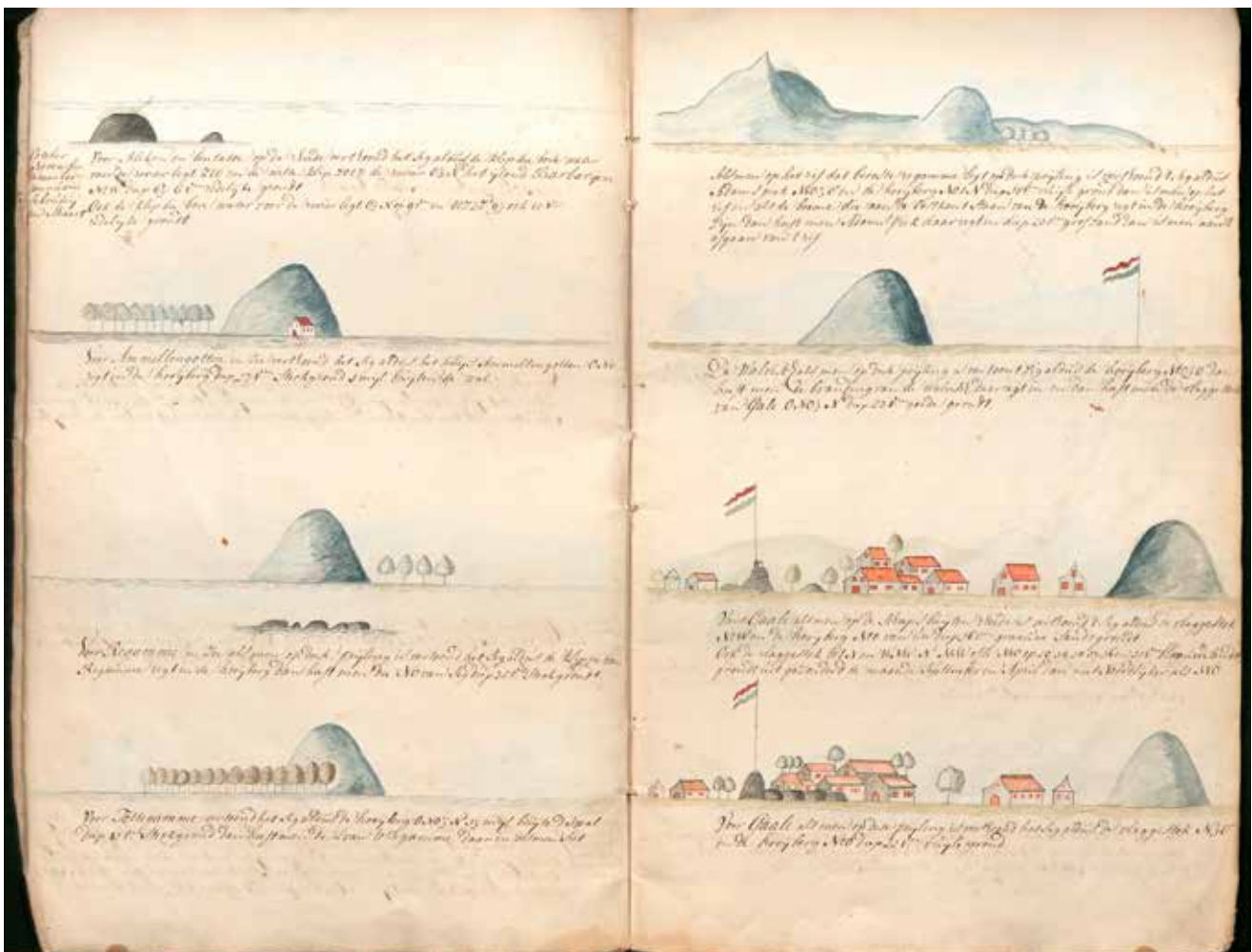
Kortom, de inhoud van het boekwerk over Ceylon verraadt op het eerste gezicht een functie als navigatiegids of -atlas voor zeelieden, die de wateren rondom en kusten van het Aziatische eiland bevoeren. Maar om in te schatten of dit daadwerkelijk klopt, is het raadzaam eerst de bronnen voor die inhoud te achterhalen.

HERKOMST VAN DE KUSTPROFIELEN

De atlas van Ceylon is met grote zorgvuldigheid en accuratesse vervaardigd. Daarmee is direct

helder dat bijvoorbeeld de kustprofielen niet ter plekke geaquarelleerd zijn, maar moeten steunen op een meer primaire bron. In het Ceylondeel van de schitterende *Grote atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* – het overzichtswerk voor oude Nederlandse kaarten van de Oost uit de zeventiende en achttiende eeuw – zijn echter geen aanwijzingen voor deze bron te vinden.⁷ Drie kleine afbeeldingen in het boek *Maps and plans of Dutch Ceylon* (Paranavitana & De Silva, 2002), die grote gelijkenis vertonen met de kustprofielen in het Utrechtse document, brengen gelukkig uitkomst. Het bijschrift bij een van die afbeeldingen vermeldt als herkomst het scheepsjournaal van Van Schilde en Hoogendorp uit 1757. Dit journaal bevindt zich in het Nationaal Archief en heeft als handgeschreven titel *Vertooning van eylande, custen, havens en baijen ao. 1757 door de capt. D. v. Schilde en schipr. P. Hoogendorp*.⁸ Het manuscript bevat een kleine honderd profielen van hoofdzakelijk Aziatische kusten, verdeeld over 26 pagina's (zie afbeelding 4). De meeste van die profielen – ruim zeventig – bestrijken kustgedeeltes van Ceylon. Het vergt weinig inbeeldingsvermogen om vast te

4 Eerste opening scheepsjournaal Van Schilde en Hoogendorp (1757, Den Haag, Nationaal Archief: Aanwinsten Eerste Afdeling 1.11.01.01 inv. nr. 809, 1v).

4

stellen dat de profielen in de Utrechtse atlas hieraan relateren. De overeenkomsten zijn frappant en ook de toelichtingen bij de profielen komen vrij goed overeen. Van de 73 genummerde kustprofielen zijn er 62 met zekerheid te herleiden tot het oorspronkelijke scheepsjournaal. Alleen van de profielen 1, 12, 29-35 en 47-49 treffen we geen voorbeelden aan.

Het is verleidelijk om het scheepsjournaal van Van Schilde en Hoogendorp aan te wijzen als directe bron voor de Utrechtse atlas van kustprofielen van Ceylon, maar dat is bij nader aanzien toch te kort door de bocht. Het blijkt namelijk dat de Universitaire Bibliotheken Leiden óók een handschrift met kustprofielen van voornamelijk Ceylon in bezit hebben (zie afbeelding 5)!⁹ Een deel van deze kustprofielen – te weten die van India – blijkt wél gefacsimileerd in het zesde deel van de *Grote atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*.¹⁰ Dit Leidse handschrift telt 85 kustprofielen die over 45 dubbelzijdig beschreven pagina's verspreid zijn; elk profiel heeft dus een eigen bladzijde (zie afbeelding 6). De afbeeldingen van de kusten vertonen grote gelijkens met die van het scheepsjournaal in het Haagse Nationaal Archief en de zeemansgids in de Utrechtse universiteitsbibliotheek. Die drie documenten houden onmiskenbaar verband met elkaar. Maar hoe zit deze 'driehoeksverhouding' precies in elkaar?

In de appendix bij dit artikel (zie onder) zijn de drie werken met kustprofielen in detail met elkaar vergeleken. Het ligt voor de hand dat het scheepsjournaal van Van Schilde en Hoogendorp uit 1757 de oudste bron moet zijn geweest; dat staat dus na de opsomming van de huidige geografische namen als eerste in het overzicht genoemd. Dan volgt een kolom met de afbeeldingen in het Leidse manuscript. Vermoedelijk is dit handschrift namelijk een nette versie van het scheepsjournaal van Van Schilde en Hoogendorp, met enigszins geredigeerde toelichtende teksten.¹¹ Alle Leidse kustprofielen zijn te herleiden tot het Haagse journaal, dat echter uitgebreider is met enkele extra profielen van de 'Munnikskap' (de berg Friars Hood) en van verderaf gelegen gebieden in India, Indonesië en Australië.¹² Ruim zestig van de Leidse contourtekeningen lijken vervolgens als voorbeeld te hebben gediend voor de Utrechtse zeemansgids (zie afbeelding 7).¹³ De bijschriften onder die profielen zijn vrijwel identiek. En verder zijn tal van profielen in beide documenten voorzien van rasters, combinaties van horizontaal en verticaal getrokken potloodlijnen.

5

6

5 Sfeerbeeld van de Leidse atlas van Ceylon (Leiden Universitaire Bibliotheken, BPL 2030).

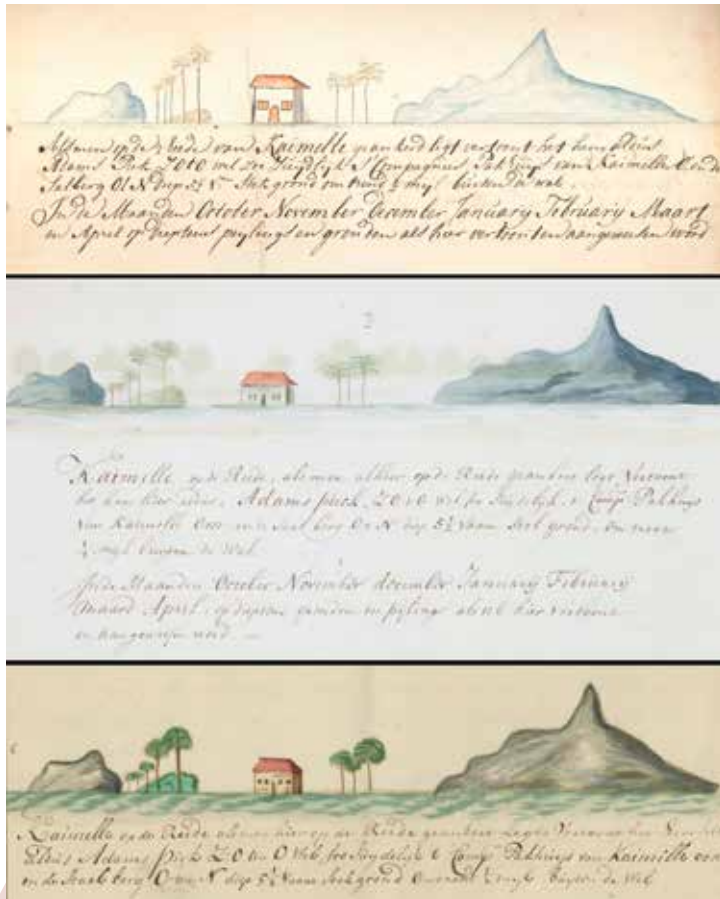
6 Kustprofiel van Paugamme/Panama (Leiden Universitaire Bibliotheken, BPL 2030, 7r).

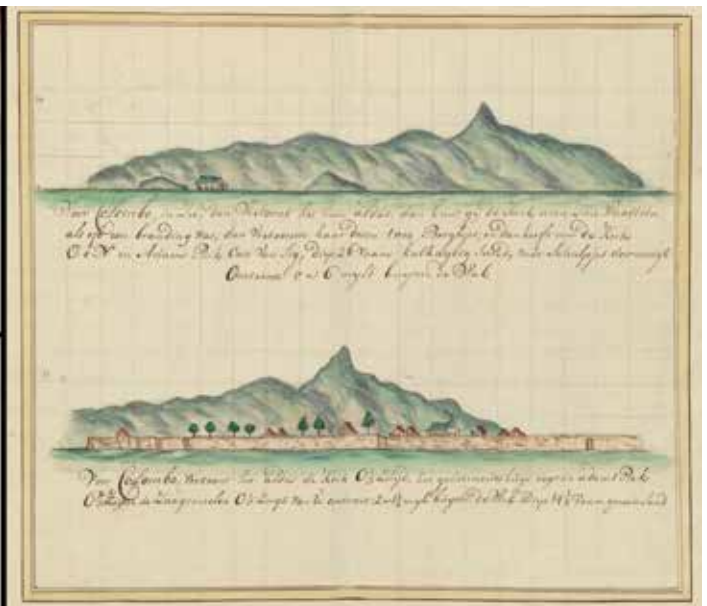
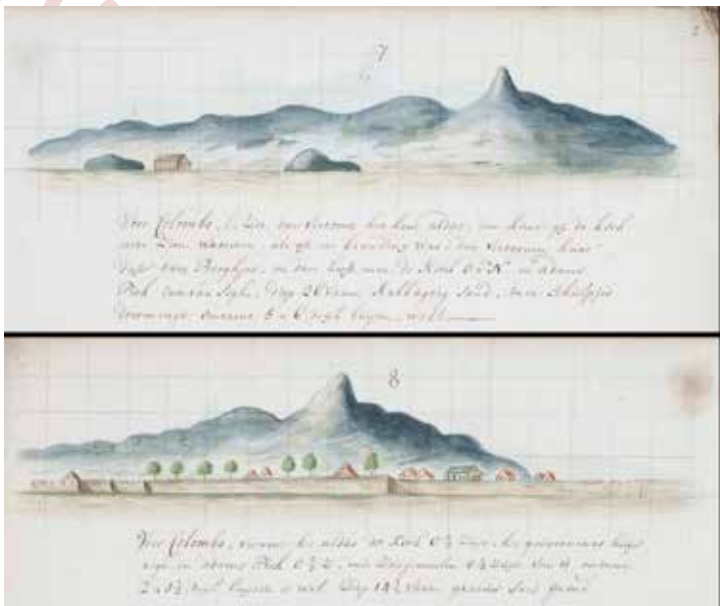
7 **Vergelijking van de kustprofielen van Kammala** in het Haagse, Leidse en Utrechtse manuscript (Den Haag, Nationaal Archief, Aanwinsten Eerste Afdeling 1.11.01.01 inv. nr. 809, 2r; Leiden Universitaire Bibliotheken, BPL 2030, 2v; Utrecht Universiteitsbibliotheek, Hs 6 A 23 Lk, 7r).

8 **Het gebruik van rasters bij de kustprofielen van** in het Leidse en Utrechtse handschrift (Leiden Universitaire Bibliotheken, BPL 2030, 5v en 5r; Utrecht Universiteitsbibliotheek, Hs 6 A 23 Lk, 13r).

7

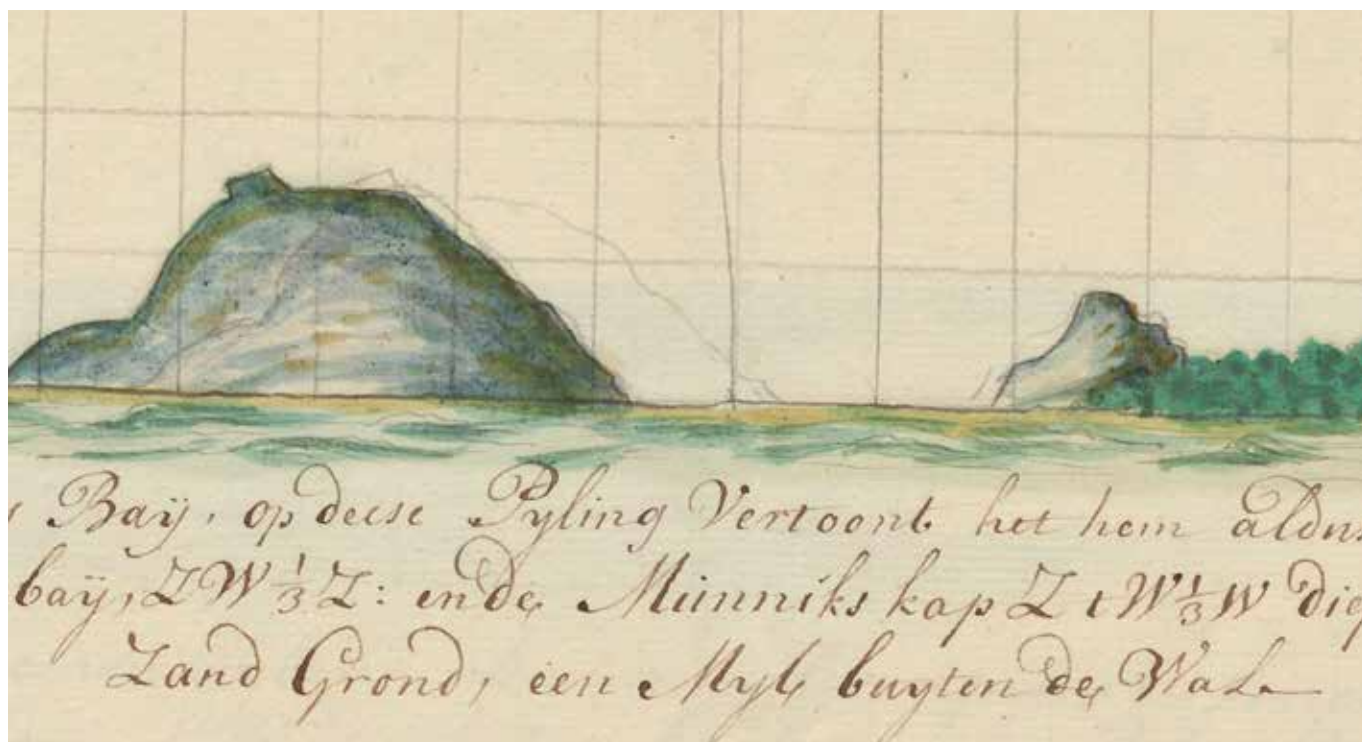
8

HET RAADSEL VAN DE RASTERS

Het Leidse manuscript toont bij dertien kustprofielen zo'n, met behulp van een liniaal getekend, raster of vierkantennet. Normaal gesproken duidt de toepassing van dergelijke rasters op kopieerpraktijken. Het is bijvoorbeeld bekend dat veel manuscriptontwerpen voor gedrukte uitgaven op deze manier door de graveur eenvoudiger in spiegelbeeld op een koperplaat konden worden aangebracht. De rasters in het Leidse handschrift zijn vermoedelijk niet benut voor een druktechniek, maar wel als hulpmiddelen voor kopiëren. De dertien met rasters uitgevoerde kustprofielen komen namelijk precies overeen met de desbetreffende profielen in de Utrechtse atlas (zie afbeelding 8). Ook die laatste bevat potloodrastern en wel identiek aan het Leidse document. Het ziet er naar uit dat de kopiist van het Utrechtse document de beschikking heeft gehad over het Leidse manuscript en dat heeft gebruikt voor de samenstelling van zijn of haar eigen atlas van Ceylon. In het algemeen gaat het om de wat meer complexe kustgezichten, vaak met gebouwen of dorpen, die op deze wijze gekopieerd zijn. De meer eenvoudige profielen konden wel uit de losse pols overgenomen worden. Dat het kopiëren niet altijd vlekkeloos ging, bewijst het profiel van Vandalous Bay (zie afbeelding 9). Sporen van potloodlijnen verraden een in eerste instantie foutieve plaatsing van de berg 'Munniskap' (Friars Hood).

Toch is hiermee nog niet het laatste woord gezegd over de toepassing van de rasters. In de Utrechtse zeemansgids komt immers nóg een tiental kustprofielen met een handgetekend raster voor. En, dat is het gekke, die profielen figureren eveneens in het Leidse handschrift maar dan zónder

9

vierkantennet. Het gaat daarbij om afbeeldingen van de zuidoostelijke kusten van Ceylon. Is hiervoor misschien een andere bron gebruikt? Met het Leidse exemplaar in de hand beschikte de vervaardiger van de Utrechtse atlas echter reeds over de profielen van dit gedeelte van Ceylon. En afgezien van het feit dat de rasters bij de Leidse profielen ontbreken, wijst alles erop dat die profielen toch als voorbeeld hebben gediend voor de Utrechtse kopieën. Zouden de desbetreffende rasters na het kopiëren zijn uitgegumd? Ook dat is niet plausibel; er zijn geen restanten van uitgegumde rasters in het Leidse manuscript terug te vinden. En waarom zouden in het geval van 'retoucheren' nog dertien rasters gehandhaafd blijven? Dit blijft toch een raadsel in het hele verhaal. Mogelijk heeft de maker van de Utrechtse kopie de bewuste profielen op een andere manier overgenomen, bijvoorbeeld met behulp van een vierkantennet op transparant papier? Of zijn zowel het Utrechtse als het Leidse exemplaar mogelijk afgeleid van een eerder, nog onbekend moederexemplaar dat op haar beurt steunt op het oorspronkelijke scheepsjournaal?

Dat voor de samenstelling van de Utrechtse atlas als geheel – naast het Leidse handschrift voor een deel van de profielen en Van Keulens *Zee-Fakkelt* voor de gedrukte kaarten – nóg een bron moet zijn gebruikt, ligt echter wel voor de hand. Het boekwerk bevat namelijk nog eens twaalf handgetekende kustaanzichten, waarop veelal het silhouet van Ceylons heilige berg Adam's Peak of Sri Pada (2.243 meter hoog) te zien is. Vijf daarvan kenmerken zich ook door een kopieerraster. Welke bron precies is gebruikt, moet nader onderzoek uitwijzen.¹⁴

TEKSTUELE BRONNEN

De kopiist van het Utrechtse exemplaar heeft een andere bron benut voor de tamelijk uitvoerige geografische beschrijvingen en zeilaanwijzingen van de diverse deelgebieden. Die komen in het scheepsjournaal van Van Schilde en Hoogendorp niet naar voren en in het Leidse handschrift evenmin. Het lijkt erop dat deze teksten grotendeels direct of indirect zijn ontleend aan het derde deel van *The English Pilot* van de Britse hydrograaf John Thornton (1641-1708).¹⁵ Dit derde deel verscheen in 1703 en behandelt de navigatie in de Aziatische wateren. In de manuscriptatlas van Ceylon is de volgorde van de behandelde kusten, in hoofdstukken, identiek aan die van *The English Pilot* in alinea's. De vertaling van de kustbeschrijvingen en zeilaanwijzingen in het Nederlands is niet voor de volle honderd procent overeenkomstig het Engelse voorbeeld, maar toch zeker wel daarop gebaseerd. Het gaat in het belang van een goedlopende Nederlandse tekst om een enigszins vrije interpretatie van het Engelse origineel, met behoud van de feitelijke gegevens van een specifieke kust zoals dieptegegevens, bodemkenmerken en naar Duitse mijlen omgerekende afstanden.

Mogelijk heeft de maker van de atlas van Ceylon ook nog gebruik gemaakt van de zeevaartkundige werken van de Franse hydrograaf Jean-Baptiste d'Après de Manneville (1707-1780), destijds de belangrijkste vernieuwer op het terrein van de maritieme kartografie van de Oost. In diens invloedrijke *Le Neptune Oriental, ou routier général des côtes des Indes Orientales et de la Chine* (Parijs, 1745)¹⁶ – de eerste Franse zeeatlas in folioformaat

9 Detail van het kustprofiel van Vandalous Bay, met een aanvankelijk foutief geplaatste berg Friars Hood (Utrecht Universiteitsbibliotheek, Hs 6 A 23 Lk, 59r).

gewijd aan de navigatie naar China via de Indische Oceaan – komen ook de kusten van Ceylon in woord en beeld aan bod.¹⁷ De Franstalige zeilaanwijzingen werden tevens apart gepubliceerd in een boek in quartoformaat, dus zonder kaarten.¹⁸ In details komen sommige gegevens in de atlas van Ceylon overeen met die in *Le Neptune Oriental*, maar dat wekt geen verwondering daar de tekst in d'Après de Mannevilletes werk een goeddeels herziene versie is van die van Thorntons zeeatlas.

Overigens had de auteur van de atlas van Ceylon evengoed de teksten in het zesde deel van Van Keulens *Zee-Fakkell* kunnen benutten. Die door Jan de Marre opgestelde zeilaanwijzingen zijn echter niet overgenomen, hoewel dat vanwege de Nederlandse taal misschien wel voor de hand had gelegen. Mogelijk houdt dit verband met het feit dat in de tweede helft van de achttiende eeuw een toename is te zien in het gebruik van buitenlandse kartografische bronnen bij de vervaardiging van zeemansgidsen.¹⁹ Het zesde deel van de *Zee-Fakkell* was geen commercieel succes; aangezien Thornton en Mannevillette al veel eerder hun omvangrijke zeemansgidsen uitgaven, liep Van Keulen min of meer achter de feiten aan.²⁰

DOEL VAN DE ATLAS

Met welk doel is de atlas van Ceylon nu vervaardigd? Hierboven is al uiteengezet dat het document veel weg heeft van een navigatieatlas of zeemansgids. Dat zou dus een functie als maritiem hulpmiddel verraden. Toch is ook dit weer een te gemakkelijke conclusie. Wat voor belang zou de toenmalige scheepvaart immers hebben gehad bij een kustatlas van Ceylon, die én in het Nederlands gesteld én als uniek handschrift gemaakt is?

Nee, de atlas *an sich* had vermoedelijk geen aanwijsbare directe betekenis voor de zeevaart. Maar indirect misschien wel; het handschrift duidt namelijk in zekere zin op een ontwerp voor een gedrukte uitgave. Een aanwijzing daarvoor vormt bijvoorbeeld de titelpagina die met haar zorgvuldig gebruik van typografie van kapitalen en sierletters de kenmerken van een gedrukt titelblad draagt. Uniforme toepassing van kaders rondom de profielen en de teksten en de opname van opgeplakte gedrukte kaarten versterken verder het idee van een ontwerp. Het blijft echter speculeren of de atlas model moest staan voor een gedrukte zeemansgids. Het is ook onduidelijk of er op basis van het 'ontwerp' überhaupt kustprofielen zijn gegraveerd of geëst. Er zijn geen koperdiepdrukken met deze kustprofielen bekend en een gedrukte uitgave van de zeeatlas is voor zover bekend ook nimmer verschenen.

Gesproken over het koperdiepdrukproces lijkt het er op dat in geval van een gedrukte uitgave

ook de zeevaartkundige beschrijvingen van de deelgebieden via deze techniek vervaardigd moesten worden. Het ontwerp voor deze teksten is namelijk steevast in een cursieve schrijffletter genoteerd. Hoewel dit gezette teksten niet per se hoeft uit te sluiten, lijken in het koper aangebrachte teksten voor de hand te liggen. Dit zou dan wel kostbaarder zijn dan gezette teksten. Maar ook hier geldt dat we dit niet kunnen staven aan enig origineel.

Honderd procent zekerheid dat de manuscriptatlas van Ceylon model heeft gestaan of had moeten staan voor een gedrukte zeemansgids is er dus niet. En zolang die zekerheid er niet is, zijn ook andere opties niet uit te sluiten. Zou de atlas bijvoorbeeld niet een hobbyproject kunnen zijn geweest van een VOC-opvarende of Nederlandse factorijbewoner met een voorliefde voor Ceylon? Het bevreemdt dan echter wel dat de diverse in potlood getekende kopieerrasters niet zijn uitgegumd.

WIE WAS DE MAKER?

Het ontbreken van een auteursvermelding en de onzekerheid omtrent het vervaardigingsdoel maken het uiteraard moeilijk om uitspraken te doen over de potentiële samensteller van de atlas. Wat betreft de herkomst weten we dat het document omstreeks 1800 in bezit moet zijn gekomen van de Utrechtse hoogleraar Moll. Wat er vóór die tijd mee gebeurde, is onduidelijk behalve dat de atlas gemaakt moet zijn tussen 1757 – het jaar van het scheepsjournaal van Van Schilde en Hoogendorp – en dus circa 1800.

Uitgaande van de hypothese dat de atlas een ontwerp vormt voor een gedrukte zeemansgids, zijn wel enkele zaken aannemelijk. Zo ligt een link met de firma Van Keulen voor de hand. Dit Amsterdamse uitgevershuis had in de achttiende eeuw immers het monopolie op maritiem-kartografische publicaties in het Nederlandse taalgebied. Een ontwerp voor een Nederlandstalige zeemansgids van Ceylon zou binnen het fonds van Van Keulen allesbehalve een anomalie zijn. Daar komt bij dat de gedrukte overzichtskaartjes in het Utrechtse document ook van het huis Van Keulen stammen of in die richting wijzen. Die zijn immers grotendeels opgenomen in de *Zee-Fakkell*, maar dan zónder het impressum van Van Keulen. Het impressum blijkt niet uit het papier geschrapt te zijn; de koperplaten moeten dus zijn aangepast of er zijn afgedrukt van eerste staten zonder impressum gebruikt.²¹

Voortbordurend op de veronderstelling van de manuscriptatlas als ontwerp voor een gedrukte uitgave rijst de vraag waarom dit ontwerp dan

nooit in druk is verschenen. Wellicht heeft dat te maken met geopolitieke omstandigheden vanaf medio 1750. De VOC had zijn hoogtijperiode al lang en breed achter de rug en moest in de loop van de achttiende eeuw steeds meer handelsgebieden prijsgeven. Ceylon vormde hier echter in eerste instantie een uitzondering op, mede omdat de compagnie in 1766 middels het Verdrag van Batticaloa de zeggenschap over de gehele kustlijn van het eiland verwierf. Zou naar aanleiding hiervan het idee voor een Nederlandse zeemansgids van de kusten van Ceylon zijn ontsproten? Heel lang heeft de Nederlandse heerschappij over de Ceylonese kusten echter niet geduurd. Vanaf circa 1780 liet ook Engeland steeds meer het oog vallen op het eiland en in 1796 kwam het kaneelgebied in Engelse handen. Misschien dat het idee voor een gedrukte zeemansgids van Ceylon daarom al gauw achterhaald bleek en dat het dus bij een ontwerp is gebleven?

TOT BESLUIT

De speurtocht naar de herkomst, functie en maker van de mysterieuze Utrechtse atlas van Ceylonese kusten heeft enkele geheimen ontrafeld. Zo blijken de kustprofielen hoofdzakelijk gekopieerd naar een manuscriptatlas in het bezit van de Universitaire Bibliotheken Leiden. Die atlas blijkt op zijn beurt echter weer terug te gaan op een scheepsjournaal uit 1757 in de collectie van het Nationaal Archief in Den Haag. Mogelijk zijn er nog één of meerdere andere moederexemplaren in het geding geweest. De uitgebreide beschrijvingen van de diverse kustgedeelten zijn overgenomen uit buitenlandse zeeatlassen, vermoedelijk *The English Pilot* of de Franse *Le Neptune Oriental*. De atlas is wellicht een ontwerp geweest voor een gedrukte uitgave door het maritieme uitgevershuis Van Keulen. Deze uitgave kwam vermoedelijk niet van de grond, mogelijk doordat de rol van de VOC in Ceylon langzaam maar zeker uitgespeeld was.

Ondanks bovengenoemde bevindingen resteren nog veel vragen. Het Utrechtse document bevat namelijk nog andere kustprofielen, die niet terug te vinden zijn in het Leidse manuscript of het Haagse scheepsjournaal. Waar zijn die dan op gebaseerd? En hoe zit het precies met de vergelijkbare afbeeldingen van de kusten die in het Leidse exemplaar niet gerasterd zijn, maar in het Utrechtse wel? En met welk doel is de atlas nu daadwerkelijk vervaardigd? Gaat het inderdaad om een ontwerp voor een gedrukte uitgave of is het niet meer dan een uit de hand gelopen hobby van een achttiende-eeuwse liefhebber van Ceylon? Het is een cliché, maar ook hier zal nader onderzoek meer licht op moeten werpen.

SUMMARY

A mysterious eighteenth-century atlas of the coasts of Ceylon (Sri Lanka) / Marco van Egmond

One of the many professorial collections at the Utrecht University Library – that of Gerrit Moll (1785-1838) – includes a curious bound volume of manuscripts, aquarelle (watercolour) coastal profiles and accompanying texts of Ceylon (Sri Lanka). Or rather, strictly speaking, it is not a manuscript at all; in fact, the work also contains some printed maps, seemingly cut and pasted from other atlases and books. Research on the sources of this mysterious atlas has led to the discovery of a peculiar ‘love triangle’ and possibly an even more complex network of relationships. For instance, the coastal profiles appear to be copied mainly from a – also anonymous – manuscript atlas in the possession of the Leiden University Libraries. However, that atlas in turn appears to go back to a 1757 ship’s log in the collection of the National Archives in The Hague. There may have been one or more other parent works involved. The extensive descriptions of the various coastal areas were taken from foreign sea atlases, presumably the third volume of John Thornton and John Seller’s *The English Pilot* about the Orient or the French *Le Neptune Oriental* by Jean Baptiste d’Après de Manneville. The atlas in the Gerrit Moll Collection may have been a preparatory draft compilation intended for a printed edition by the Van Keulen maritime publishing house. This presumably did not get off the ground, possibly because the VOC’s role in Ceylon was gradually being played out.

APPENDIX

Vergelijking van de kustprofielen en kaarten die voorkomen in het scheepsjournaal van Van Schilde en Hoogendorp (1757) en de atlassen in de Universitaire Bibliotheken Leiden en Universiteitsbibliotheek Utrecht

Huidige geografische naam	Den Haag Nationaal Archief, Aanwinsten Eerste Afdeling 1.11.01.01 inv. nr. 809	Leiden Universitaire Bibliotheken, BPL 2030	Utrecht Universiteitsbibliotheek, Hs 6 A 23 Lk
Kammala	Kaimelle [1v]	4. Kaimelle [3v]	7. Kaimelle [9r]
Mannar	Minaaren [1v]	1. Minaaren [2r]	2. Manaare [5r]
Kalpitya	Calpentijn [1v]	2. Calpentijn [3r]	5. Calpenty [7r]
Kammala	Kaimelle (rede, [2r])	3. Kaimelle (rede, [2v])	6. Kaimelle (rede, [7r])
Negombo	Nigombo [2r]	5. Nigombo [4r]	8. Nigombo [9r]
Negombo	Nigombo (rede, [2r])	6. Nigombo (rede, [4v])	9. Nigombo (rede, [10r])
Colombo	Colombo [2v]	8. Colombo ([5v], met raster)	11. Colombo ([13r], met raster)
Colombo	Colombo (zee, [2v])	7. Colombo (zee, [5r] met raster)	10. Colombo (zee, [13r], met raster)
Galkissa	Calikisse [2v]	9. Calikisse [6r]	13. Calikise [17r]
Kalutara	Caliture [2v]	10. Caliture [6v]	14. Caliture [16r]
Barberyn	Barberijen [3r]	12. Barberijen [7v]	16. Barbaryen [18r]
Bentota	Alikan en Bentatte [3r]	14. Alikan en Bentatte [8v]	19. Aliakan en Bentatte [19r]
Kalutara	Caliture (rede, [3r])	11. Caliture (rede, [7r])	15. Caliture (rede, [16r])
Barberyn	Barbarijen (rede, [3r])	13. Barbarijen (rede, [8r])	17. Barbarijen (rede, [17r])
Alutgama en Bentota	Alikan en Bentatte (rede, [3v])	15. Aliakan en Bentatte (rede, [9r])	18. Aliakan en Bentatte (rede, [18r])
Ambalangoda	Ammellengotten [3v]	16. Ammellengotten [9v]	20. Ammellengotte [21r]
Rathgama	Regamme [3v]	17. Regamme [10v]	22. Regamme [22r]
Gintota	Tottegamme [3v]	19. Tottegamme [10r]	21. Tottegamme [21r]
Rathgama	Regamme (rif, [4r])	18. Regamme (rif, [11r])	23. Regamme (rif, [22r])
Rotspartij in zee ten westen van Galle	Walvis [4r]	20. Walvis [11v]	24. Walvis [24r]
Galle	Gaale ([4r])	22. Gaalen ([12v], met raster)	28. Gaalen ([26r], met raster)
Galle	Gaale (rede, 4r)	21. Gaalen (rede, [12r], met raster)	27. Gaalen (rede, [26r], met raster)
Yakinigeduwa	Boompjes Eijlandt [4v]	[22a. Boompjes Eijlandt, 13r]	[25. Boompjes Eijlandt, 24r]
Goda Gala Reef ('Blaasbalg')	Blaasbalk [4v]	23. Blaas Balk [13v]	26. Blaas Balk [29r]
Yakinigeduwa	Boompjes Eijlandt (Hooijberg, [4v])	25. Boompjes Eijland (Hooijberg, [14v], met raster)	37. Boompis Eyland ([30r], met raster)
Unawatuna	Aardewatte [4v]	24. Aardewatte [14r]	36. Aardewatte [30r]
Weligama	Bellegam [5r]	26. Bellegam ([15r], met raster)	38. Bellegam ([31r], met raster)
Matara	Mature [5r]	27. Mature ([15v], met raster)	39. Mature ([33r], met raster)
Dondra	Donen [5r]	29. Dondere [16v]	41. Dondere [35r]
Matara	Mature (rede, [5v])	28. Mature (rede, [16r], met raster)	40. Mature (rede, [34r], met raster)
Niwllela	Niwelle [5v]	30. Niwelle [17r]	42. Niwelle [38r]
Kallemetiya	Callewatte [5v]	31. Callewette ([17v], met raster)	43. Callewette ([40r], met raster)
Hambantota	Mago [5v]	33. Mago [18v]	45. Mago [42r]
Great Basses Reef (Rawana)	Groote Basjes [6r]	35. Groote Bosjes (Teepelbergh, [19v])	52. Groote Basjes (Teepelbergh, [45r])
Walawe Ganga	Waluwe [6r]	32. Waluwe ([18r], met raster)	44. Waluwe ([40r], met raster)
Magul Maha Viharaya?	Leeuwenberg [6r]	34. Leeuwenbergh [19r]	46. Eliphant [42r]
Great Basses Reef (Rawana)	Grote Basjes (Elephant, [6r])	36. Groote Basjes (Eliphant, [20r])	51. Groote Basjes (Eliphant, [45r])
Palatupana?	Eliphant [6v]	37. Eliphant [20v]	50. Eliphant [44r]
Piinnawa	Hooge Sandhoek [6v]	39. Hooge Sandhoek [21v]	53. Hooge Zandhoek [47r]
Agara Wewa	Agas [6v]	41. Agas [22v]	56. Agas ([50r], met raster)
Little Basses Reef	Kleijne Basjes [6v]	38. Kljine Basjes [21r]	54. Kljine Basjes [47r]
Pothana	Laage Sandhoek [7r]	40. Laage Zandhoek [22r]	55. Laage Zandhoek ([50r], met raster)
Panama	Paugamme [7r]	42. Paugamme [23r]	57. Paugamme ([53r], met raster)
Friars Hood	Munniskap [7r]	44. Munniskap [23v]	62. Munniskap ([55r], met raster)
Kalladi	Cineklattedelle [7r]	45. Cineklattedelle [24v]	58. Ciniklattedelle ([53r], met raster)
Batticaloa	Bataloo [7v]	47. Bataloo [25v]	61. Bataloo ([55r], met raster)
Walimbe Hela (Friars Hood)	Munniskap (Kerkberg, [7v])	43. Minnixkap (Kerkberg, [24r])	60. Minnixkap ([54r], met raster)
Walimbe Hela (Friars Hood)	Munnixkap (detail, [7v])		
Buddhangala Raja Maha Viharaya?	Pluimberg (detail, [7v])		
Walimbe Hela (Friars Hood)	Munnixkap (gebergte, [7v])		
Kallady	Cineklattedelle (Munniskap, [8r])	46. Sinne Klattedelle [25r]	59. Sinne Klattedelle ([54r], met raster)
Batticaloa	Bataloo (rede, [8r])	48. Bataloo [26r]	63. Bataloo ([56r], met raster)
Kalkudah Bay?	Com [8r]	49. Com [26v]	64. Com ([56r], met raster)
Sallitivu Island	Coraalsteene Eijland [8r]	51. Coraalsteenen Eijland [27v]	66. Coraalsteenen Eyland [60r]
Vandalous Bay	Venloos Baaij [8v]	50. Venloos Baij ([27r], met raster)	65. Venloos Baij ([59r], met raster)
Elangaithuraimugathuwaram	Ellentitire [8v]	52. Ellentitire [28r]	67. Ellentitire [60r]
Kaddaiparichchan (Koddiyar)	Coetjaar [8v]	53. Coetjaar [28v]	68. Coetjaar [62r]
Trincomalee	Trinckenemaalen [8v]	55. Trinckeneemaalen ([29v], met raster)	70. Trinckemaalen ([64r], met raster)
Bambaragala	Erasmus [9r]	57. Erasmus [30v]	72. Erasmus [65r]
Dutch Bay	Binnon Baaij [9r]	54. Binnon Baaij [29r]	69. Binnon Bay [62r]
Cliff of Trincomalee	Duiveklip [9r]	56. Duijveklip ([30r], met raster)	71. Duijveklip ([64r], met raster)
Bambaragala	Erasmus (zuid, [9r])	58. Erasmus (zuid, [31r])	73. Erasmus (zuid, [65r])
Point Calimere (India)	Calimeeren [9v]	[59.] Kalimeeren [31v]	
Nagapattinam (India)	Nagepatnam [9v]	[61.] Nagepatnam [32v]	
Mannar fort	Manaare (Batenburg, [9v])	[63.] Manaren (Bakenburg, [33v])	3. Manaren (Bakenburg, [5r])
Sinjeur Soudij (India)	Sinjeur Soudij [9v]	[60.] Sinjeur Soudij [32r]	
Karaikal (India)	Carkal [10r]	[62.] Carkal [33r]	
Talaimannar	Talmanaren [10r]	[64.] Talmanaren [34r]	4. Talmanaren ([4r])
Vaipar (India)	Kerk van Benpaar [10r]	[65.] Kerk van Benpaar [34v]	
Vaipar (India)	Baaijpaar [10r]	[67.] Baaijpaar [35v]	
Reef between Vembar and Vaipar (India)	Rif tussen Benpaar en Baaijpaar [10v]	[66.] Riff tussen Benpaar en Baaijpaar [35r]	
Punnaikayal (India)	Punto Kaij [10v]	[68.] Punto Kaij [36r]	
Manapad (India)	Manapaar [10v]	[69.] Manapaar [36v]	
East Cape (Manapad Point, India)	Oostkaap [10v]	[71.] Oostkaap [37v]	
Manapad (India)	Manapaar (kerk, [11r])	[70.] Manapaar (kerk, [37r])	

Huidige geografische naam	Den Haag Nationaal Archief, Aanwinsten Eerste Afdeling 1.11.01.01 inv. nr. 809	Leiden Universitaire Bibliotheken, BPL 2030	Utrecht Universiteitsbibliotheek, Hs 6 A 23 Lk
East Cape (Manapad Point, India)	Oostkaap (berg, [11r])	[71.] Oostkaap (berg, [38r])	
Kadiapattanam (India)	Kerripattanam [11r]	[72.] Kerripattanam [39r]	
Thengapattanam (India)	Tingepattanam [11v]	[73.] Tingepattanam [39v]	
Between Thengapattanam and Anchuthengu (India)	[Tussen Tingepattanam en Ansjenge 11v]	[74. Tussen Tingepattanam en Ansjengen, 40r]	
Anchuthengu (India)	Ansjenge [11v]	[75.] Ansjengen [40v]	
Purakkad (India)	Porca [11v]	[77.] Porca [41v]	
Mannekoorde (India)	Mannikvoorde [12r]	[79.] Mannekoorde [42v]	
Chetwai (India)	Cittuwe [12r]	[81.] Cittuwa [43v]	
Kayankulam (India)	Calle Coojilaan [12 r]	59. [i.e. 76.] Calle Coojilang [41r]	
Purakkad (India)	Porca (rede, [12r])	[78.] Porca (rede, [42r])	
Cochin (India)	Coechim [12 r]	[80.] Coetchin [43r]	
Chetwai (India)	Cittuwa (rede, [12r])	[82.] Cittuwa (rede, 44r)]	
Houtman Abrolhos (Australië)	Eijlandjes van de Trials [12v]		
Pundi (India)	Hoge Land van Pondij [12v]		
Pundi (India)	Hoge Land van Pondij (berg, [13r])		
Balasure (India)	Hoge Land van Bellesoor [13r]		
Teluk Pelabuhanratu (Indonesië)	Wynkoopsberge [13r]		
Pula Deli (Indonesië)	Clapperseijland [13r]		
Java (Indonesië)	Java [13r]		
Cape Agulhas (Zuid-Afrika)	Caap Aguillas [13v/14r]		
Karaitivu	Eijland Amsterdam [13v]	[83.] Eijland Amsterdam [45r]	
Mannar			1. Manara (rivier, [4r], met raster)
Colombo			a. Columbo (gedrukte plattegrond, [12r])
Adam's Peak/Sri Pada			12. Adams Piek [17r]
Zuidwest-Ceylon			b. De zuidwest-kust van het eyland Ceylon (gedrukte kaart, [25r])
Galle			29. Punta Galen ([27r], met raster)
Adam's Peak/Sri Pada			30. Adams Piep[!] A ([27r], met raster)
Adam's Peak/Sri Pada			31. [Adams Piek A-B, 27r], (met raster)
Adam's Peak/Sri Pada			32. [Adams Piek B, 27r], (met raster)
Adam's Peak/Sri Pada			33. Adams Pic [28r]
Adam's Peak/Sri Pada			34. Adams Piek A/G [28r]
Adam's Peak/Sri Pada			35. Adams Piek G/B [28r]
Zuid-Ceylon			c. Gedeelte der zuyd kust van het eyland Ceylon (gedrukte kaart, [37r])
Yala?			47. Vierkante berg (a, [43r])
Yala?			48. Vierkante berg (b, [43r])
Great Basses Reef (Rawana)			49. Groote Bassies [44r]
Arugam Bay			d. Kaart van de Baay van Aproeretotte (gedrukte kaart, [49r])
Oost-Ceylon			[e.] Oostkust van Ceylon (gedrukte kaart, [52r])
Vandalous Bay			f. Venloos-Baay (gedrukte kaart, [58r])
Oost-Ceylon			g. Het gedeelte van de oostkust van het eyland Ceylon (gedrukte kaart, [63r])

LITERATUUR

Après de Manneville, J.-B.N.D. d'. 1745. *Le Neptune Oriental, ou routier général des côtes des Indes Orientales et de la Chine.* – Paris : Jean-François Robustel, 1745.

Davids, C.A. 1986. *Zeewezen en wetenschap.* – Amsterdam; Dieren : De Bataafsche Leeuw, 1986.

Diessen, R. van & B. Nelemans. 2008. *Ceylon.* – Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior, 2008. – (Grote atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie; IV). Ook online beschikbaar: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.14.97/invnr/11.4>.

Gommans, J., J. Bos & G. Kruijtzter. 2010. *Voor-Indië, Perzië, Arabisch Schiereiland = India, Persia, Arabian Peninsula.* – Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior, 2010. – (Grote atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie; VI). Ook online beschikbaar: www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.14.97/invnr/11.6.

Koeman, C. 1967-1985. *Atlantes Neerlandici: Bibliography of Terrestrial, Maritime and Celestial Atlases and Pilot Books, Published in the Netherlands up to 1880* / Compiled and Edited by C. Koeman. – Amsterdam : Theatrum Orbis Terrarum Ltd., 1967-1985. – 6 vols.

Muller, F. 1866. *Catalogus van eene uitgebreide en hoogst belangrijke verzameling boeken en handschriften over de Nederlandsche en Engelsche bezittingen in Oost- en West-Indië, Azië, Afrika en Amerika. Nagelaten door wijlen den hoog geleerden heere G. Louts, in leven hoogleeraar te Gent, aan het Instituut voor Marine te Medemblik [...].* – Amsterdam : Frederik Muller.

Paranavitana, K.D. & R.K. De Silva. 2002. *Maps and Plans of Dutch Ceylon: A representative Collection of Cartography from the Dutch Period.* – Colombo : Central Cultural Fund; Sri Lanka-Netherlands Association, 2002.

Restif-Filliozat, M. 2020. 'Neptune Oriental, Le'. – In: *The History of Cartography, Volume 4: Cartography in the European Enlightenment.* – Chicago; London : The University of Chicago Press, 2020: 1043-1046.

Roever, A. de & B. Brommer. 2008. *Indische Archipel en Oceanië = Malay Archipelago and Oceania.* – Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior, 2008. – (Grote atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie; III). Ook online beschikbaar: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.14.97/invnr/11.3>.

Storms, M. 2019. 'Geheimhouding bij de VOC? De dubbele petten van Blaeu en Van Keulen'. – In: *Caert-Thresoor* 38.1 (2019): 14-25.

Swart, J. 1857, red. *Verhandelingen en berigten betrekkelijk het zeewezen, de zeevaartkunde en de daarmede in verband staande wetenschappen.* – Amsterdam : Wed. G. Hulst van Keulen, 1857.

Thornton, J. & J. Seller. 1703. *The English Pilot.* – London : John How, 1703.

Verner, C. & R.A. Skelton. 1970, introduction. *The English Pilot: The Third Book.* – Amsterdam : Theatrum Orbis Terrarum, 1970. – (*Theatrum Orbis Terrarum*; 5.3).

Vries, D. de [et al.]. 2005. *The Van Keulen Cartography Amsterdam, 1680-1885* / Dirk de Vries, Günter Schilder, Willem Mörzer Bruyns, Peter van Iterson and Irene Jacobs; with contr. by Nils Persson and Ton Vermeulen. – Alphen aan den Rijn : Canaletto/Repro-Holland, in co-operation with Van Keulen Cartography Research Project, 2005.

NOTEN

* Met dank aan drs. Martijn Storms en Gijs Boink voor het kritisch doorlezen van de conceptversie van dit artikel.

1 De collectie Moll bestaat uit circa 1.500 kaarten en 1.000 boeken, in 1838 nagelaten door de Utrechtse hoogleraar wiskunde en astronomie Gerrit Moll. De verzameling behoort tot de meest aansprekende particuliere collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht en maakt daarom onderdeel uit van de 'schatkamer': www.uu.nl/bijzondere-collecties-universiteitsbibliotheek-utrecht/de-schatkamer/particuliere-collecties-uit-de-schatkamer/collectie-moll.

2 Utrecht Universiteitsbibliotheek, Hs 6 A 23 Lk. Het document is in oktober 1911 overgeheveld naar de handschriftencollectie van de bibliotheek. De atlas is gedigitaliseerd: <https://objects.library.uu.nl/reader/viewer.php?obj=1874-406619&pagenum=1>. Met dank aan dr. Bart Jaski, conservator handschriften bij de Universiteitsbibliotheek Utrecht, die mij op dit manuscript attent maakte.

3 Utrecht UB, Hs 6 A 23 Lk: 15r.

4 *Ibid.*, 16r.

5 Koeman 1967-1985, deel IV, p. 364-366, 'The Zee-Fakkelt, Part VI', 1753, Keu 135. De onderscheiden kaarten zijn achtereenvolgens beschreven onder de nummers [366], [367], [369], [372], [371] en [370]. De Vries [et al.] (2005), Appendix 6 (Charts in *Zee-Fakkelt and Zee-Atlas*), 323, 324, 326-329.

Zie voor een gedigitaliseerde versie van een fraai ingekleurd exemplaar van het zesde deel van de *Zee-Fakkelt* uit de collectie van de Universiteitsbibliotheek Utrecht: <https://objects.library.uu.nl/reader/index.php?obj=1874-370938>.

6 De Vries [et al.] 2005, p. 57.

7 Van Diessen & Nelemans 2008.

8 Den Haag, Nationaal Archief: Aanwinsten Eerste Afdeling, 1.11.01.01 inv. nr. 809, *Verkenningen van eilanden, kusten, havens en baaien op en omtrent Ceylon, de westkust van Voor-Indië en de Kaap de Goede Hoop door kapitein Dirk van Schilde en schipper Pieter Hoogendorp in tekening gebracht (1757)*. Met dank aan Gijs Boink van het Nationaal Archief voor het ter beschikking stellen van een gedigitaliseerde versie van dit scheepsjournaal.

Het journaal is destijds door het Nationaal Archief aangekocht op de veiling van J.L. Beijers, van 16 tot en met 21 januari 1899 te Utrecht. Getuige een veilingcatalogus van Frederik Muller van 14-17 mei 1866 (p. [65], nr. 1626) was het werk ooit in bezit van Ulrich Gerard Lauts (1787-1865), hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde. Waarschijnlijk was dat tussen circa 1857 en 1865, want in het

eerstgenoemde jaar wordt het scheepsjournaal genoemd en geciteerd in Swart 1857, p. 224, naar aanleiding van het al dan niet bestaan van de klippen 'Trials'.

9 *Beschrijvinge van 't Eijland Ceijlon, de Kust van Madure ende Bogt Inschiade en een gedeelte van Malabaar, beginnende van Manare, en strekt hem noordwaarts tot Negapatnam, ook tot Carkall [...]* (Leiden Universitaire Bibliotheken, BPL 2030). Gedigitaliseerde versie: <http://hdl.handle.net/1887.1/item:1599452>. De atlas is afkomstig uit de nalatenschap van de uitgever en verzamelaar Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872). Met dank aan drs. Martijn Storms voor deze informatie.

10 Gommans, Bos & Kruijtzter 2010, p. 286-293, p. 306-309 en p. 315-317.

11 Gommans, Bos & Kruijtzter 2010, p. 292, dateren het Leidse manuscript met enige voorzichtigheid op circa 1720. Zij baseren zich daarbij op de toelichtende tekst bij het kustprofiel van Kerripattanam (Kadiapattanam). Daarin wordt gememoreerd dat de bemanning van de sloep *Elizabeth* hier in 1717 aan wal ging om mosselen te verzamelen en te eten. Deze vermelding komen we echter ook tegen in het oorspronkelijke scheepsjournaal van Van Schilde en Hoogendorp en wel met het jaartal 1711. Waarschijnlijk is het jaartal '1717' in het Leidse handschrift dus foutief overgenomen. Ook de vermoedelijke datering van het document verdient aanpassing en is dus van 1757 of daarna.

12 In het scheepsjournaal staan van de berg 'Munniskap' of Friars Hood maar liefst vier profielen; kennelijk vond de kopiist, die het Leidse manuscript vervaardigde, één profiel wel voldoende.

13 Een andere aanwijzing dat het Leidse manuscript vooraf ging aan het Utrechts document vormt het kustprofiel met de rede van Matara (16r respectievelijk 34r); de kopiist van het Utrechts exemplaar vergat hier de vlaggenmast over te nemen!

14 In het Nationaal Archief bevindt zich bijvoorbeeld nóg een verwijzing naar een scheepvaartjournaal van Van Schilde en Hoogendorp, 4.VELH Inventaris van de verzameling buitenlandse kaarten Leupe, supplement, 1621-1813 (1925), www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/4.VELH/invnr/203: onder nummer 203 'Landverkenningen van het eiland Engano 1757 Teekeningen' worden kustprofielen van Zuidwest-Sumatra beschreven, met vermelding van 'Op de achterzijde de volgende aanteekening van Leupe: "uit de vertooning van eijlanden, custen, havens en baijen in Anno 1757 door den Capt. W. v. Schilde en Schipp. P.

Hoogendorp". Zie ook De Roever & Brommer 2008, p. 60.

Als de opmerking van Leupe juist is, dan moeten Van Schilde en Hoogendorp dus nog meer kustprofielen hebben vervaardigd, buiten die in hun journaal met de kusten van Ceylon om. Of dit journaal moet oorspronkelijk omvangrijker zijn geweest.

15 Verner & Skelton 1970, p. 38-43.

16 Restif-Filliozat 2020. Een tweede editie van *Le Neptune Oriental* kwam in 1775 van de pers.

17 Kolommen 19-26: 'Des costes de l'isle de Ceylan'. Zie voor een gedigitaliseerde versie uit de collectie van het Archivo del Museo Naval in Madrid (MN A-10027): <https://bibliotecavirtual.defensa.gob.es/BVMDefensa/es/consulta/registro.do?control=BMDB20200195054>. Een vrijwel identieke tekst komt voor in de tweede editie uit 1775, kolommen 85 [i.e. 86]-92: 'Des côtes de l'île de Ceylan'. Zie voor een gedigitaliseerde versie uit de collectie van het Archivo del Museo Naval in Madrid (MN A-10092): <https://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=434676>.

18 *Routier des côtes des Indes Orientales et de la Chine* / Par M. d'Après de Manneville. – (Paris, 1745): 41-56. Gedigitaliseerde versie van een exemplaar uit de collectie van de Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III, Napels: <https://books.google.nl/books?id=k1mPJDHGeCIC&hl=nl&pg=PP7#v=onepage&q&f=false>.

19 De Vries [et al.] 2005, p. 54. Davids 1986, p. 223-226.

20 Storms 2019, p. 24 en 25.

21 Theoretisch gezien had het impressum op de koperplaten bij het afdrucken ook met een stukje papier bedekt kunnen worden. Het oorspronkelijke adres van Van Keulen loopt echter door de kompaslijnen heen, waardoor het afdekken op de uiteindelijke afdruk zeker zichtbaar moet zijn geweest.

VAN OLIFANTSTRAAT TOT HEERENGRACHT

Straatnamen in Kaapstad op kaarten uit de Compagniestijd

• DOUWE VAN DER GALIËN •

Van een kleine verversingspost groeide Kaapstad tijdens het bewind van de Verenigde Oost-Indische Compagnie uit tot een bloeiende koloniale stad. Op tientallen zeventiende- en achttiende-eeuwse kaarten is deze ontwikkeling goed te volgen. De drie manuscriptkaarten die centraal staan in dit artikel tonen echter niet alleen de groei van de stad. Ze geven ook inzicht in de roerige ontstaansgeschiedenis van de oudste straatnamen van Kaapstad.

DE EERSTE STRATEN VAN KAAPSTAD

Commandeur Jan van Riebeeck stichtte de Kaapse verversingspost in 1652. In opdracht van de Heren XVII, de hoogste bestuurders van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), bouwde Van Riebeeck een fort en legde hij een groentetuin aan in de Tafelvallei aan de voet van de Tafelberg. De voedselproductie bleek de eerste jaren te gering voor de bevoorrading van alle passerende schepen. Vanaf 1657 gaf Van Riebeeck daarom land uit aan zogenoemde vrijburgers, veelal voormalige Compagniesdienaren die zich na hun ontslag aan de Kaap vestigden. De eerste vrijburgers kregen landbouwgrond aan de oevers van de Liesbeek achter de Tafelberg. Andere vestigden zich in de nabijheid van het fort, waar zij herbergen openden of aan de slag gingen als vissers of ambachtslieden. Met de vrijburgers veranderde de verversingspost geleidelijk in een kolonie.

De Kaapse landmeter Pieter Paulus tekende op zijn kaart uit ongeveer 1660 de eerste huizen in van de vrijburgers (zie afbeelding 1). De huizen stonden op vijftig Rijnlandse roeden (188 meter) van het fort, precies op de grens van het schootsveld

D.A. VAN DER GALIËN, MA (1994) is historicus, gespecialiseerd in de geschiedenis van Zuid-Afrika. Hij studeerde in Groningen, Pretoria en Leiden. Momenteel werkt hij als senior medewerker Waardering en Selectie bij het Nationaal Archief in Den Haag.

waar niet gebouwd mocht worden. Tussen de huizen bevonden zich de eerste drie straatjes van Kaapstad. De 'Oliphantsstraet' en de 'Reijgerstraet' waren vernoemd naar schepen van de vloot waarmee Van Riebeeck naar de Kaap was gevaren. De derde straat heette de 'Heerestraet', ter ere van de Heren XVII. Deze straten vormden het begin van het rechthoekige stratenplan van het centrum van Kaapstad.

De verzameling huizen in de buurt van het fort kreeg na verloop van tijd de naam Kaapse Vlek of kortweg 't Vlek. De benaming vlek werd in Nederland als vanouds gebruikt voor plaatsen met stedelijke kenmerken die geen stadsrechten hadden.

Na 1660 breidde de Kaapse Vlek zich geleidelijk uit. De groei is duidelijk te zien op de kaart van Isaak de Graaf uit ongeveer 1700 (zie afbeelding 2). De kaart is gebaseerd op een niet meer bekend voorbeeld dat de situatie rond 1678 toonde.¹ Het oude fort was een paar jaar eerder gesloopt. Iets verder naar het oosten was het Kasteel de Goede Hoop gebouwd met zijn kenmerkende vijfhoekige vorm. De kaart laat zien dat een deel van het vroegere schootsveld van het

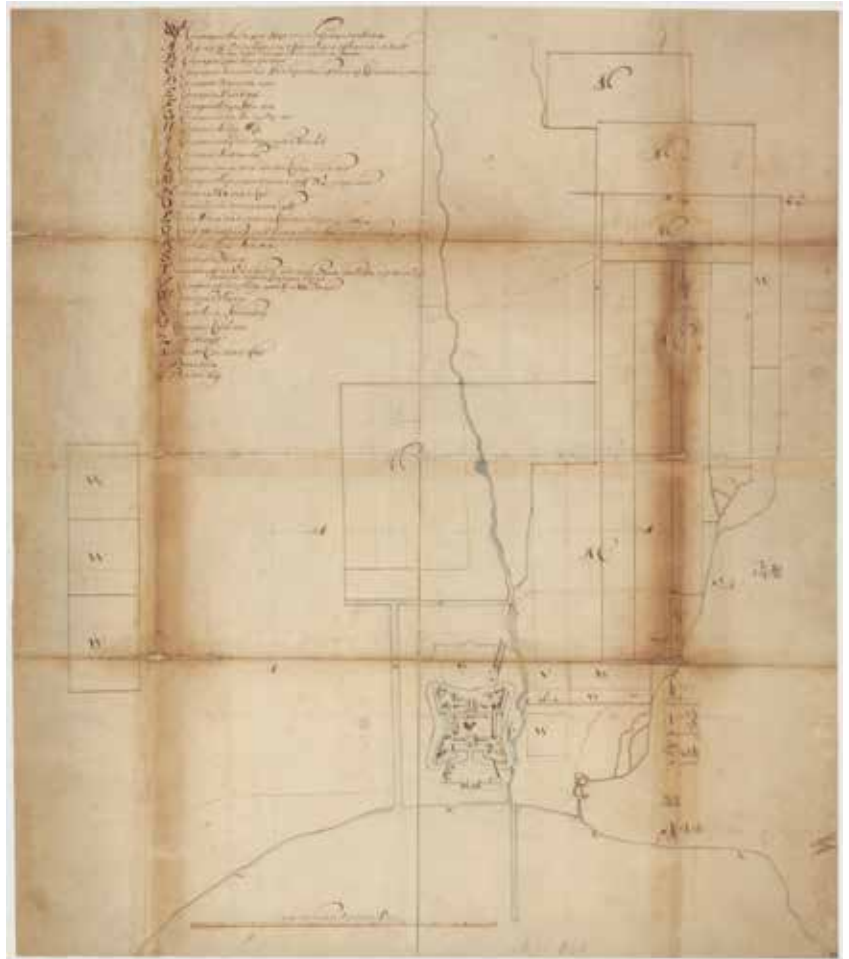
fort was onderverdeeld in erven, zoals percelen in Zuid-Afrika worden genoemd. Tussen deze erven liepen twee nieuwe straten, de Kerkstraat en de Steenstraat. Ook was een deel van de Compagniestuin ingelijfd bij de ontluikende stad voor de bouw van de kerk en de slavenloge. De contouren van beide gebouwen zijn te zien op de kaart.

De kaart toont eveneens dat achter de huizen van de eerste vrijburgers een nieuwe straat was ontstaan met de naam Bergstraat. De vroegere Reigerstraat was onderdeel geworden van het huizenblok tussen de Oliphantsstraat en de Heerestraat. Parallel aan die straten liep aan de tuinzijde de Thuynstraat en aan de zeezijde de brede Zeestraat. De bergstroom die voor de eerste vrijburgerhuizen liep, was gekanaliseerd. De gracht kreeg de naam Heerengracht.

In de achttiende eeuw groeide de Kaapse Vlek verder. In 1714 telde François Valentyn 254 huizen. In 1778 waren het er al 774 volgens Robert Jacob Gordon.² Het aantal inwoners steeg van ruim duizend aan het begin van de eeuw tot bijna vijftienduizend in 1795, toen de Britten de Kaap veroverden. Tegen die tijd noemden inwoners en bezoekers de Kaapse Vlek steeds vaker Kaapstad. In 1710 besloot de Politieke Raad, het hoogste bestuursorgaan in de kolonie, dat de uitbreiding van de stad vooral moest plaatsvinden aan de kant van Compagniestuin. De Paradeplaats, die was gelegen op de plek van het voormalige schootsveld van het gesloopte fort, moest onbebouwd blijven.³ De stad groeide daardoor vooral noordwestwaarts richting de Seinheuvel en zuidwestwaarts richting de Tafelberg, zoals is te zien op een kaart van Kaapstad en omgeving uit 1782 die wordt toegeschreven aan Gordon (zie afbeelding 3). Nadat het vlakke gedeelte van de Tafelvallei was volgebouwd werden steeds steilere stukken grond bebouwd. De elkaar loodrecht kruisende straten vormden een patroon van vierkanten. Naast de Paradeplaats waren de Markt, het Boerenplein en het Kerkplein de belangrijkste publieke ruimtes. De Markt, ook bekend als het Groentemarktplein, lag in het midden van de stad. Aan de westkant lag het Boerenplein dat door boeren werd gebruikt als uitspanplek voor hun ossenwagens. Het Kerkplein, dat tot halverwege de achttiende eeuw een kerkhof was, lag achter de Grote Kerk.

Op de meeste achttiende-eeuwse plattegronden van Kaapstad zijn geen straatnamen aangegeven. Uit kaarten uit deze periode valt dan ook nauwelijks informatie te halen over het ontstaan van de Kaapse straatnamen. Uit geschreven bronnen blijkt dat sommige namen zoals de Heerengracht wel in gebruik bleven. Voor andere straten bestonden

1

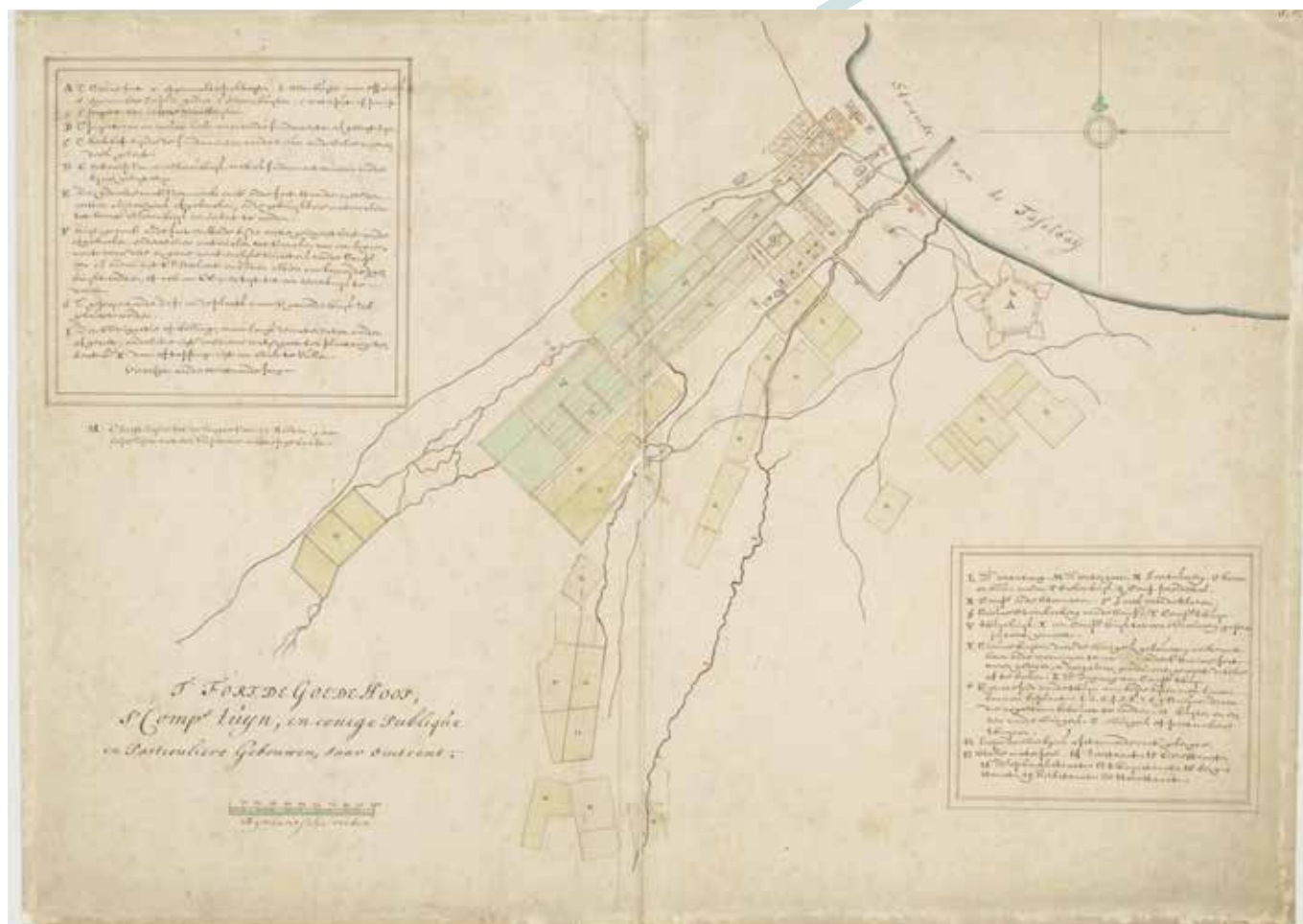

verschillende namen naast elkaar. Zo stond de Zeestraat ook bekend als de Brede Strandstraat of de Brede Opgaande Straat. De Bergstraat werd soms aangeduid als de Eerste Bergdwarsstraat. De parallelstraten werden soms de Tweede en Derde Bergdwarsstraat genoemd. Andere straatnamen zoals de Oliphantsstraat en de Steenstraat raakten in de vergetelheid.⁴ In 1790 kwam er een einde aan de onduidelijkheid en kregen de straten van Kaapstad definitief officiële namen. De directe aanleiding was een onbenullige ruzie tussen gouverneur Cornelis Jacob van de Graaff en de predikant Johannes Petrus Serrurier.

DE STRAATNAMENCOMMISSIE VAN 1790

In 1785 trad Van de Graaff aan als gouverneur van de Kaap. Hij had gediend als controleur-generaal van 's Lands Werken en Fortificatiën van Holland. Van de Heren XVII kreeg hij de opdracht de Kaap in een betere staat van verdediging te brengen. Door zijn exorbitante uitgaven en zijn opvliegende karakter botste hij regelmatig met andere leden van de Politieke Raad. Een keer trok hij zelfs in woede zijn zwaard om het raadslid Jacobus Johannes le Sueur aan te vallen. Le Sueur kon de slag nog net op tijd afweren met zijn wandelstok. Onder deze broeierige omstandigheden kwam Van de Graaff

4 **Nader plan van 's Comp. Fort de Goede Hoop, tuinen en huizingen, zoo mede het afgemeten gedeelte, tot het begin van een stad voor de vrylieden, ca. 1660 (94 x 82 cm) door Pieter Potter, Nationaal Archief, Den Haag, 4.VEL 824.**

2

ook in conflict met de predikant Serrurier die volgens de gouverneur op zijn vrouw doelde toen hij op een zondag in de Groote Kerk predikte over de goddeloze Bijbelse koningin Izebel.⁵

Op 19 oktober 1789, niet lang na de bewuste kerkdienst, behandelde de Politieke Raad een uitgebreide brief van Johan Nicolaas Steven baron van Lynden van Blitterswijk. Als independent fiscaal was hij verantwoordelijk voor de handhaving van de openbare orde. Van Lynden was een trouwe bondgenoot van de gouverneur. In zijn brief stelde hij voor om “tot gemak en gerief van alle de inwoonderen en vreemde passagiers alhier [...] zodanige straaten, wegen en pleinen van dit vlek, welke al nog geene naam en bezitten, een naam te geeven, of wel te numereeren, en op de hoeken met een houte plank of bord te voorsien, bevattende zodanige naamen ofte nummers, en zulks op kosten der colonies cassa.” Na een korte beraadslaging nam de raad het voorstel aan.⁶

Van Lynden rapporteerde op 15 juni 1790 aan de Politieke Raad dat hij samen met twee gecommiteerde leden van de Raad van Justitie de straten en pleinen van de Kaapse Vlek namen had gegeven. De straatnamencommissie bevestigde veel namen die al onofficieel werden gebruikt. In andere gevallen bedacht de commissie nieuwe

namen. In opdracht van Van Lynden brachten slaafgemaakten op de hoekhuizen houten bordjes aan met de nieuwe straatnamen. De independent fiscaal liet een plakkaat uitvaardigen waarin stond dat eenieder die de straatnaambordjes verwijderde of beschadigde “vervallen zal weezen in een boete van vijftig ryxd[aalder]s ten behoeven van den heer officier, ofte wel naar exigentie van zaken aan den lijve zal worden gestraft”.⁷

Een deel van de straatnamen van de straatnamencommissie is in 1790 aangegeven op een plattegrond van Kaapstad (zie afbeelding 4). De anonieme kaartenmaker tekende de plattegrond op basis van een kaart uit 1785.⁸ De kaart toont duidelijk de regelmatige huizenblokken en de lange rechte straten. De belangrijke gebouwen zijn rood gekleurd. Het voornaamste gebouw van de stad, het kasteel de Goede Hoop, ontbreekt echter. Ook wat betreft de straatnamen is geen overdreven streven naar volledigheid aan de dag gelegd. Naast veel nieuwe straatnamen ontbreken ook oudere namen zoals de Heerengracht.

Van twaalf straten en van alle zes pleinen toont de plattegrond wel de naam. Van Lynden had de Zeestraat definitief de naam Strandstraat gegeven. De vroegere Heerestraat en Olifantstraat heten op de kaart respectievelijk de Kasteelstraat

2 *Plan van 't Fort de Goede Hoop, 's Comp. tuyn en eenige publieke en particuliere gebouwen daaromtrent, ca. 1700 (51 × 70 cm) door Isaak de Graaf, Nationaal Archief, Den Haag, 4.VEL.828.*

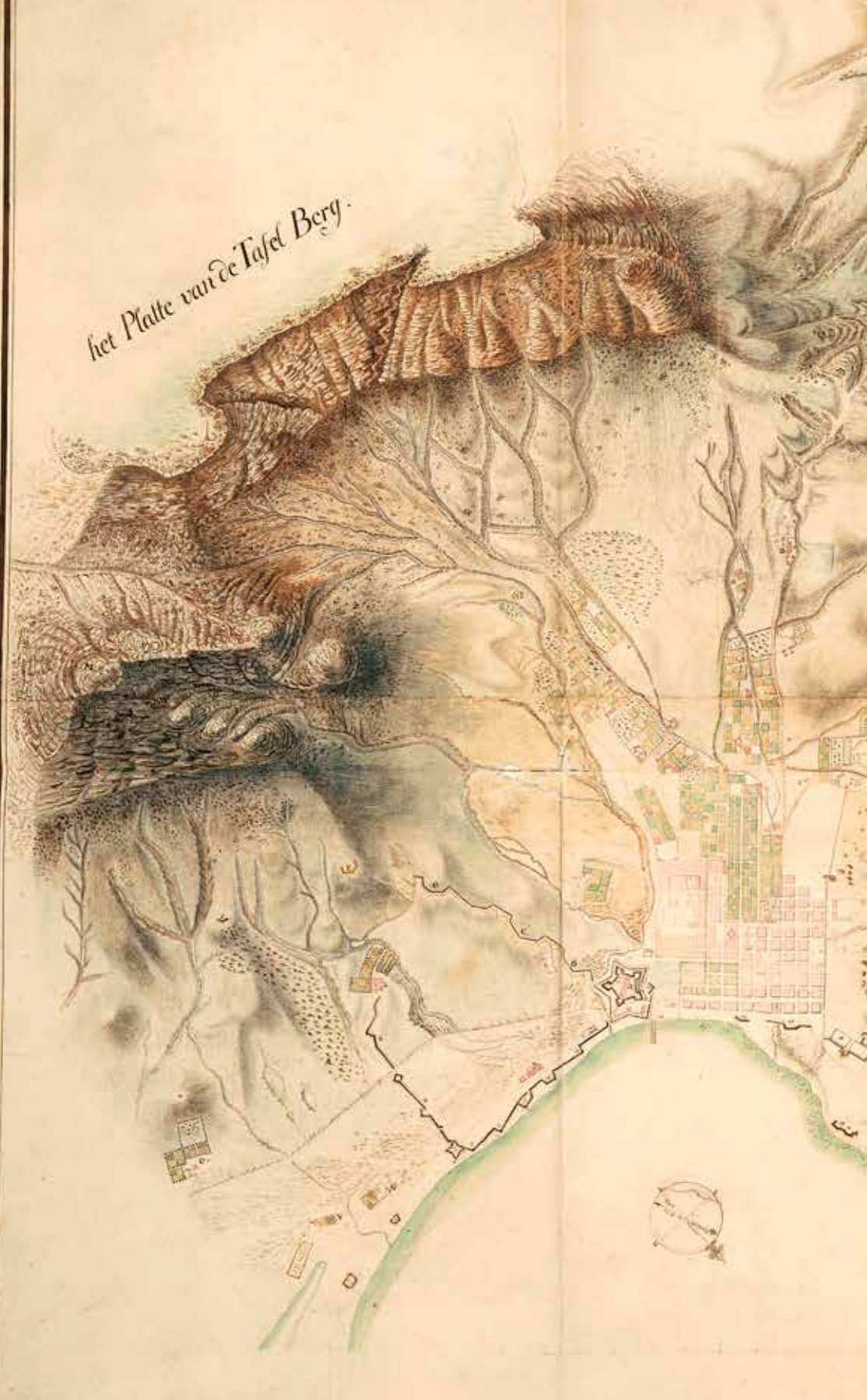
PLAN
 VAN DE STAD
 DE CAAP DE GOEDE HOOP,
 EN ENVIRONS.
 OM TE DIENEN TOT ANWESING
 DER DEFENSIE

*Opgeveuen van het Fort van de Tafel Berg
 in 1705, getekent door J. van der Meer, Aug. 1705*

Explicatie.

- A. het Castell of Fort de Goede Hoop.
- B.C.D. Nieuw georganiseerde Fort.
- E. Rivier, waer toe men verstant te waken.
- F. Rivier, waer toe men verstant te waken.
- G. georganiseerde Rivier, waer toe men verstant te waken.
- H. georganiseerde Rivier, waer toe men verstant te waken.
- I. georganiseerde Rivier.
- K. Nieuw Rivier.
- L. Nieuw Rivier.
- M. Tafel Berg.
- N. Rivier by de Tafel Berg.
- O. Nieuw Rivier.
- P. Nieuw Rivier.
- 1. Battery Schermans.
- 2. het Fort de Goede.
- 3. Schermans Rivier, waer toe men verstant te waken.
- 4. Battery van de Tafel Berg, waer toe men verstant te waken.
- 5. de Tafel Berg.
- 6. Battery Schermans.
- 7. Battery Schermans.
- 8. Battery Schermans.
- 9. Battery Schermans.
- 10. Battery Schermans.
- 11. Battery Schermans.
- 12. Battery Schermans.
- 13. het Fort.
- 14. Battery van de Tafel Berg.
- 15. Battery van de Tafel Berg.
- 16. Battery van de Tafel Berg.
- 17. Battery van de Tafel Berg.
- 18. Battery van de Tafel Berg.
- 19. Battery van de Tafel Berg.
- 20. Battery van de Tafel Berg.
- 21. het Fort.
- 22. Nieuw Rivier by de Tafel Berg.
- 23. Nieuw Rivier.
- 24. Schermans Rivier by het Fort van de Tafel Berg.
- 25. het Fort van de Tafel Berg.
- 26. Battery van de Tafel Berg.
- 27. Battery van de Tafel Berg.
- 28. Battery van de Tafel Berg.
- 29. Battery van de Tafel Berg.
- 30. Battery van de Tafel Berg.
- 31. Battery van de Tafel Berg.
- 32. Battery van de Tafel Berg.
- 33. Battery van de Tafel Berg.
- 34. Battery van de Tafel Berg.
- 35. Battery van de Tafel Berg.
- 36. Battery van de Tafel Berg.
- 37. Battery van de Tafel Berg.
- 38. Battery van de Tafel Berg.
- 39. Battery van de Tafel Berg.
- 40. Battery van de Tafel Berg.
- 41. Battery van de Tafel Berg.
- 42. Battery van de Tafel Berg.
- 43. Battery van de Tafel Berg.
- 44. Battery van de Tafel Berg.
- 45. Battery van de Tafel Berg.
- 46. Battery van de Tafel Berg.
- 47. Battery van de Tafel Berg.
- 48. Battery van de Tafel Berg.
- 49. Battery van de Tafel Berg.
- 50. Battery van de Tafel Berg.
- 51. Battery van de Tafel Berg.
- 52. Battery van de Tafel Berg.
- 53. Battery van de Tafel Berg.
- 54. Battery van de Tafel Berg.
- 55. Battery van de Tafel Berg.
- 56. Battery van de Tafel Berg.
- 57. Battery van de Tafel Berg.
- 58. Battery van de Tafel Berg.
- 59. Battery van de Tafel Berg.
- 60. Battery van de Tafel Berg.
- 61. Battery van de Tafel Berg.
- 62. Battery van de Tafel Berg.
- 63. Battery van de Tafel Berg.
- 64. Battery van de Tafel Berg.
- 65. Battery van de Tafel Berg.
- 66. Battery van de Tafel Berg.
- 67. Battery van de Tafel Berg.
- 68. Battery van de Tafel Berg.
- 69. Battery van de Tafel Berg.
- 70. Battery van de Tafel Berg.
- 71. Battery van de Tafel Berg.
- 72. Battery van de Tafel Berg.
- 73. Battery van de Tafel Berg.
- 74. Battery van de Tafel Berg.
- 75. Battery van de Tafel Berg.
- 76. Battery van de Tafel Berg.
- 77. Battery van de Tafel Berg.
- 78. Battery van de Tafel Berg.
- 79. Battery van de Tafel Berg.
- 80. Battery van de Tafel Berg.
- 81. Battery van de Tafel Berg.
- 82. Battery van de Tafel Berg.
- 83. Battery van de Tafel Berg.
- 84. Battery van de Tafel Berg.
- 85. Battery van de Tafel Berg.
- 86. Battery van de Tafel Berg.
- 87. Battery van de Tafel Berg.
- 88. Battery van de Tafel Berg.
- 89. Battery van de Tafel Berg.
- 90. Battery van de Tafel Berg.
- 91. Battery van de Tafel Berg.
- 92. Battery van de Tafel Berg.
- 93. Battery van de Tafel Berg.
- 94. Battery van de Tafel Berg.
- 95. Battery van de Tafel Berg.
- 96. Battery van de Tafel Berg.
- 97. Battery van de Tafel Berg.
- 98. Battery van de Tafel Berg.
- 99. Battery van de Tafel Berg.
- 100. Battery van de Tafel Berg.

het Platte van de Tafel Berg.

NOODAK VAN DEE TUSSEN OF HOEDE REEDEN
 RIJNLANDE. MAPPE.
 Schaal van 1000000 of halve Meilen
 Franckische Maat.

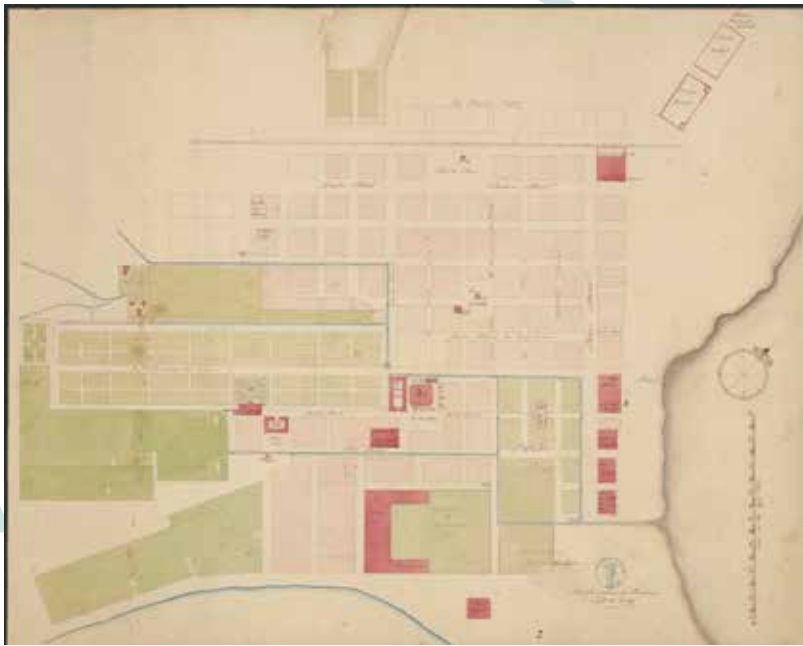
SUMMARY

From Olifantstraat to Heerengracht: Street names in Cape Town on maps of the era of the Dutch East India Company / Douwe van der Galiën

During the domination of the Dutch East India Company in the Cape of Good Hope (1652-1795), Cape Town grew from a small refreshment station for passing ships into a thriving colonial city with around 15,000 inhabitants. The first streets of the settlement were immediately given names as can be seen on several maps from the second half of the seventeenth century. During most of the eighteenth century these street names fell into disuse and they disappeared from maps.

Only in 1790, after a small incident between Governor Cornelis Jacob van de Graaff and the Reverend Johannes Petrus Serrurier, were the streets officially given names. With the help of 'independent fiscaal' (rank at the VOC in Asia) Johan Nicolaas Steven van Lynden van Blitterswijk, the Governor decided to put Serrurier in his place. Van Lynden gave names to all the city's streets and squares and had street signs erected. He changed Berg Street, where Serrurier lived, to Venus Street, a name that was associated with prostitution in that time. After Van de Graaff and Van Lynden left the Cape in 1791, the old name of Berg Street – much to the relief of Serrurier and his neighbours – was restored. However, most of the names that were put on the map in 1790 exist to this day.

3 *Plan van de Stad de Caap de Goede Hoop, en Environs om te dienen tot aanwysing der defensie, 1782 (120 × 239 cm) toegeschreven aan Robert Jacob Gordon, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-T-1914-17-8.*

4

en de Houtstraat. De Tuinstraat heet de Korte Marktstraat. In het verlengde van de Korte Marktstraat is per vergissing de Lange Marktstraat ingetekend. In werkelijkheid lopen de straten evenwijdig aan elkaar, aan weerszijden van de Markt. De straat die als een zichtas op de toren van de Groote Kerk is gericht heet de Kerkstraat. Op de kaart van Isaak de Graaf werd die naam nog gebruikt voor een andere straat die in 1790 niet meer bestond. De Waalestraat dankte haar naam aan het Waalendorp dat bestond uit een reeks huurhuisjes die in de jaren zestig van de achttiende eeuw op de helling van de Seinheuvel waren gebouwd door de burger Jan de Waal. De wijk kwam later bekend te staan als de Bo-Kaap.

Ten zuidwesten van de Paradeplaats is het Casernen- of Hospitaalsplein zichtbaar. Aan het plein stond het VOC-hospitaal dat ook werd gebruikt als kazerne. De oude Steenstraat heet op de kaart de Gravestraat. De naam was ontleend aan het vroegere kerkhof op het 'Kerkeplein'. De straat tussen de 'Paradeplaats' en het 'Stalsplein' heet de 'Plijnstraat' en langs het 'Boereplein' loopt de 'Breedestraat'. De plattegrond toont dat Van Lynden ook zichzelf niet was vergeten. Een klein straatje tussen de 'Strandstraat' en het strand draagt de naam 'Lyndenstraat'.

De opvallendste nieuwe straatnaam is in het midden van de plattegrond aangegeven. Van Lynden had de Bergstraat omgedoopt tot de Venusstraat, een naam die destijds werd geassocieerd met prostituees. De werkelijke initiatiefnemer van deze bedenkelijke naamswijziging was gouverneur Van de Graaff. Hij koos de naam om de predikant Serrurier, die

een huis bewoonde op de hoek van de Bergstraat en de Lange Marktstraat, dwars te zitten. In de Politieke Raad werd later gesteld dat niemand van de nieuwe straatnaam "meer onaangenaamheden heeft moeten ondergaan, als gemelde Eerwaarde Prædikant Serrurier, die menigwerf met vrouw en dochters op zynen stoep wandelende, van de ruuwe gemeene zeevarende die het bordje aan zijn huijs gespijkert, en waarop Venusstraat staat geschildert leesden, veele indecente expressien heeft moeten hooren." Serrurier vroeg de gouverneur meermalen de oude straatnaam te herstellen, maar alle verzoeken waren tevergeefs.⁹

NASLEEP

Het geldverslindende optreden van Van de Graaff werd de Heren XVII steeds meer een doorn in het oog. Zij wilden hem ontslaan, maar zijn beschermheer stadhouder Willem V, die als opperbewindhebber grote invloed had op het beleid van de VOC, verhinderde dit. Na enige tijd werd een compromis bereikt. Van de Graaff werd met behoud van titel en salaris teruggeroepen naar Nederland om inlichtingen te geven over de situatie aan de Kaap. In oktober 1790 schreven de Heren XVII een brief aan Van de Graaff waarin zij hem sommeerden binnen drie maanden na ontvangst van de brief de kolonie te verlaten.¹⁰ De gouverneur maakte geen haast. Pas op 24 juni 1791 droeg hij het gezag over aan de secunde Johannes Isaac Rhenius.¹¹

Voordat Van de Graaff zich inscheepte op het VOC-schip *Beverwijk* nam hij zonder toestemming een groot deel van de kaartencollectie van het Kaapse gouvernement mee. Een van de ruim tweehonderd kaarten die hij ontvreemde, was de plattegrond met de nieuwe straatnamen van Kaapstad. Via vele omwegen kwamen de kaarten later terecht in de collectie van het Nationaal Archief.¹²

Independent fiscaal Van Lynden, die bij de Kaapse burgerij buitengewoon impopulair was, vertrok met hetzelfde schip als Van de Graaff naar Nederland. Hij had zijn vertrek niet besproken met de Heren XVII of de Politieke Raad, maar hij meende dat hij zijn leven aan de Kaap niet zeker zou zijn na het vertrek van zijn beschermheer Van de Graaff. Op 25 juni begaf hij zich 's avonds in het geheim naar de *Beverwijk*, zijn vrouw en een verbouwdeerde Politieke Raad achterlatend aan de Kaap.¹³

Kort na het vertrek van Van de Graaff en Van Lynden richtte Serrurier zich tot de gezaghebber Rhenius met het verzoek de oude naam van zijn straat te herstellen. Op 8 juli 1791 besloot de

4 *Plattegrond van de Steede de Caap de Goede Hoop 1785, met de namen der straten zoals de selve bij resol. van den Raad door den Heer Independent Fiscaal Baron Van Lijnden in den jaare 1790 genoemd zijn, 1785-1790 (60,5 x 75 cm) door een anonieme kaartenmaker, Nationaal Archief, Den Haag, 4.TOPO 15.85.*

5 *De Strandstraat in Kaapstad, 1786 (23 x 76,6 cm) door Jan Brandes. Rijksmuseum, Amsterdam, NG-2012-41.*

5

Politieke Raad dat de commissarissen uit de Raad van Justitie, ten overstaan van de ad-interimfiscaal, de bordjes met de naam Venusstraat moesten laten verwijderen. Zij lieten nieuwe bordjes plaatsen met de naam Bergstraat.¹⁴

De straatnamen van Kaapstad bleven ongewijzigd tijdens de eerste Britse bezetting van de Kaap, die duurde van 1795 tot 1803. De eerste jaren na de definitieve Britse overname van de Kaapkolonie in 1806 bleven de namen ook ongewijzigd. In 1830 werd de Bergstraat ter gelegenheid van de eerstesteenlegging van de anglicaanse St George's Church omgedoopt tot St George's Street, wat later werd veranderd in St George's Mall.¹⁵ De Heerengracht werd na de overkluising van de gracht in 1850 veranderd in Adderley Street. Ook de naam Gravestraat bestaat niet meer. De straat draagt nu de naam Parliament Street. Andere straten zoals de Lyndenstraat werden bebouwd en verdwenen geheel van de kaart.

De meeste straatnamen uit de Compagniestijd bestaan echter nog steeds. In Kaapstad vind je bijvoorbeeld nog altijd de Strandstraat (Strand Street), de Houtstraat (Hout Street), de Kortmarkstraat (Shortmarket Street), de Langmarkstraat (Longmarket Street) en de Breestraat (Bree Street). Halverwege de twintigste eeuw keerde ook de naam Heerengracht terug toen in het verlengde van Adderley Street een brede boulevard werd aangelegd met die naam. Met de straatnamenkaart uit 1790 kun je dan ook behoorlijk goed de weg vinden in het centrum van het moderne Kaapstad.

LITERATUUR

Brommer, Bea, e.a. 2009. *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, deel V: Afrika*. Voorburg: Uitgeverij Asia Maior/Atlas Maior.

Naudé, S.D., en P.J. Venter. 1949. *Kaapse Plakkaatboek, deel IV*. Kaapstad: Cape Times.

Picard, Hymen W.J. 1968. *Gentleman's Walk. The Romantic Story of Cape Town's Oldest Streets, Lanes and Squares*. Cape Town: C. Struik.

Theal, George McCall. 1897. *History of South Africa under the Administration of the Dutch East India Company (1652-1795)*, 2 vols. London: Swan Sonnenschein & Co.

Valentyn, François. 1726. *Oud en Nieuw Oost-Indiën. Thiende boek. Beschryvinge van de Kaap de Goede Hoop met de zaaken daar toe behoorende*. Dordrecht: Joannes van Braam.

NOTEN

1 Brommer 2009, 130.

2 Valentyn 1726, 13; *Gesigt van de Caap de Goede Hoop, en den omtrek so als het zig vertoont op 120 roeden van de wal [...]*, 1778 (54 × 765 cm) door Robert Jacob Gordon, Nationaal Archief, Den Haag, 4.TOPO 15.120F

3 Theal 1897, vol. I 421-422.

4 Picard 1968, 94-105.

5 Theal 1897, vol. II, 229.

6 Wes-Kaapse Argief- en Rekorddiens, Kaapstad (WKARD), C183 Resolutiën, 19 oktober 1789.

7 Naudé en Venter 1949, 36.

8 Zie *Platte Grond tekening van de stad de Caap de Goede Hoop, 1785, Groote schaal, waarop*

aangewezen wordt hoe men in het jaar 17. de open pleinen in blokken verdeeld en gedeeltelijk ook hoe daar op tegen hooge preisen verkogt geworden zijn – en dadelijk bebouwd zijn, 1785 (76 × 90,5 cm) door een anonieme kaartenmaker, Nationaal Archief, Den Haag, 4.TOPO 15.84.

9 WKARD, C194 Resolutiën, 8 juli 1791.

10 WKARD, C191 Resolutiën, 10 februari 1791.

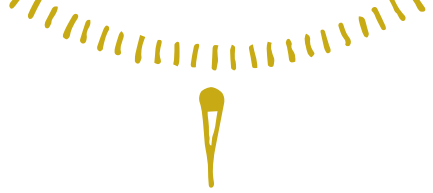
11 WKARD, C193 Resolutiën, 24 juni 1791.

12 Brommer 2009, 19.

13 Theal 1897, vol. II, 231

14 WKARD, C194 Resolutiën, 8 juli 1791.

15 Picard 1968, 100

EEN MISVERSTAND GECORRIGEERD

*Pierre du Brois, maker van kaarten
en tekeningen van de Molukken*

• BEA BROMMER •

Als gevolg van nieuw onderzoek zijn voor de *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, deel III, Indische Archipel en Oceanië* af en toe correcties nodig.¹ In dit geval betreft het een serie tekeningen die is opgenomen bij Arnold de Vlamingh van Outshoorn's verslag uit 1651 van het eerste jaar van zijn expeditie naar de specerijeilanden. Op basis van een teruggevonden notitie van archivaris P.A. Leupe moet de serie niet worden toegeschreven aan Johan Nessel,² maar aan Pierre du Brois.

A.B. BROMMER

voormalig museumdirecteur, specialiseerde zich in de Nederlandse overzeese geschiedenis en cartografie. Ze werkte onder meer mee aan enkele delen van de *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*.

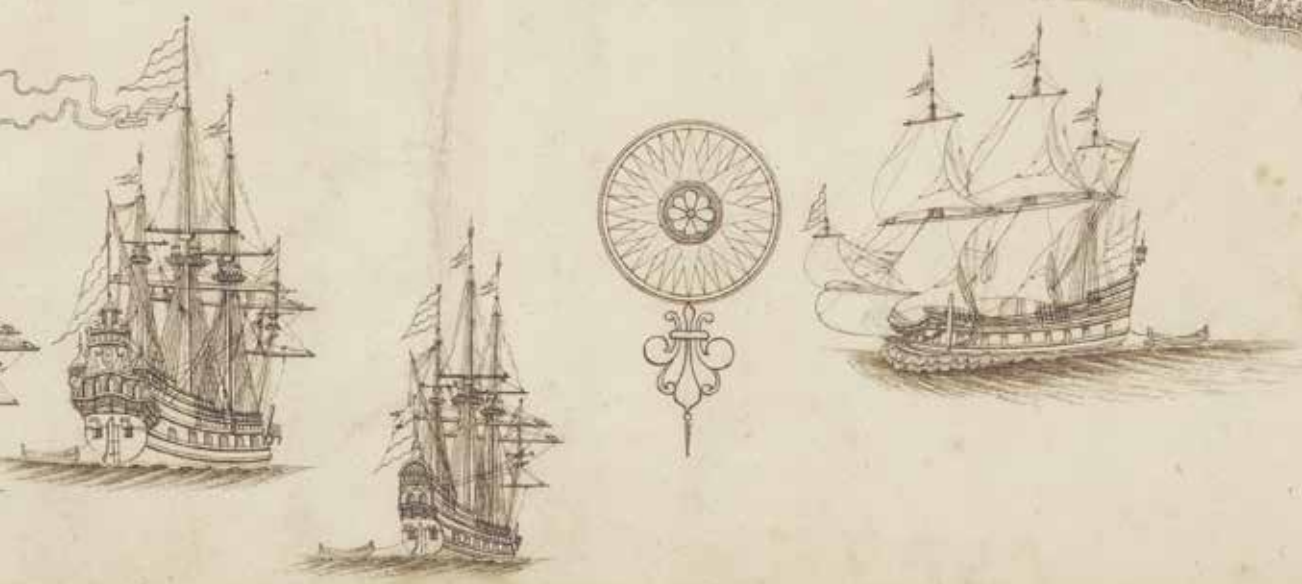
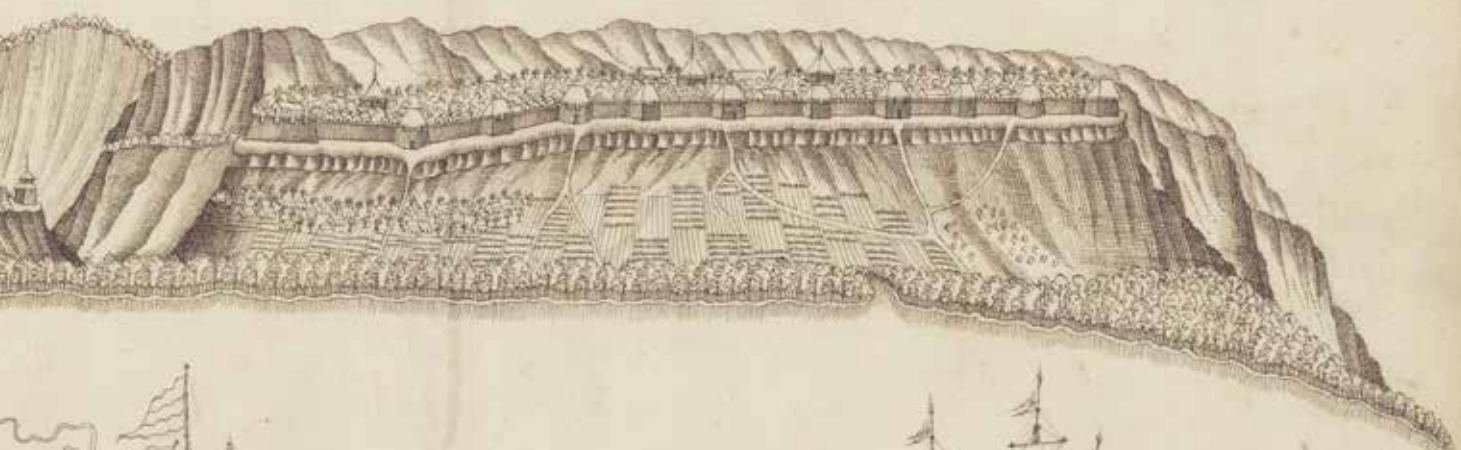
Voor een van de tekeningen uit de serie Molukse kaarten in het rapport van De Vlamingh, het gezicht op Bouton, noteerde Leupe de kartograaf Pierre du Brois als vervaardiger.³ Dat Du Brois inderdaad de vervaardiger was, wordt bevestigd in het rapport van De Vlamingh: op 17 januari 1651 gaf hij opdracht aan de 'cartemaacker Pierre du Broij' om op Bouton – de naam leeft voort als Buton, een eiland gelegen ten zuidoosten van Sulawesi/Celebes – aan land te gaan en de situatie te verkennen. Hij moet er een beschrijving en een 'perfect caertie' van maken (zie afbeelding 1).⁴ Uitgaande van zijn kenmerkende kompasroos met een bloemetje in het midden en zijn tekenstijl, van onder meer de schepen, kan niet alleen het gezicht op Bouton, maar de hele serie aan Du Brois worden toegeschreven (zie de lijst hieronder).

Een onderzoek naar Du Brois leverde een aantal nieuwe biografische gegevens op. Hoewel hij in de

1 *Gezicht op de stad Bouton*, door Pierre du Brois, 1651 (Nationaal Archief Den Haag, NI-HaNA-4, VEL 1310).

BOVTON

literatuur Du Bois wordt genoemd, komt hij in de archieven voor als Pierre du Brois en Du Broij, uit La Rochelle. Onder leiding van gouverneur-generaal Antonio van Diemen werden in 1637 en 1638 expedities naar de specerijeilanden uitgezonden. Blijkbaar nam Du Bois ook deel aan de reis, want in augustus 1638 overhandigde hij aan het VOC-bestuur in Batavia 'afteijckeninge ende contrefejtsels' van de plaatsen die waren bezocht tijdens deze expedities en van Batavia. Voor deze tekeningen ontving hij een bonus van zestig gulden. Een andere kartograaf, zijn landgenoot Matheus du Chesne (Chiene), ontving voor zijn tekeningen veertig gulden. Beiden worden dan soldaat in het garnizoen van Batavia genoemd.⁵

Deze tekeningen zijn niet teruggevonden of geïdentificeerd, maar het is mogelijk dat er een aantal voorkomt in de Collectie Gijsels in de Badische Landesbibliothek in Karlsruhe. Deze collectie bevat het journaal van de eerste expeditie van Van Diemen en mogelijk waren er tekeningen van Du Brois of Du Chesne bijgevoegd. Artus Gijsels, voormalig gouverneur op Amboina, repatrieerde in december 1637.⁶ Du Chesne bleef in Batavia en trad een jaar later als kaartmaker in dienst bij de fabriek van Joan Silvernagel. In 1643 volgde zijn aanstelling als landmeter in dienst van de VOC.⁷ Du Brois vinden we terug in Amsterdam, waar hij in 1639 de bewindhebbers van de VOC een kaart van Batavia aanbood. Hiervoor werd hem een bedrag van honderd gulden toegekend.⁸ Wanneer Du Brois weer naar Batavia afreisde is niet bekend, maar in december 1650 scheepste hij zich daar in voor de al genoemde expeditie van De Vlamingh.

Op grond van de biografische gegevens en de overeenkomsten in de tekeningen, moet de conclusie zijn dat Du Brois de vervaardiger was van de serie plattegronden. Mogelijk kunnen ook andere tekeningen aan hem worden toegeschreven, zoals de drie tekeningen van het nieuwe gouverneurshuis in het kasteel van Batavia (ca. 1650)⁹ en, opnieuw op basis van de tekenstijl, de anonieme afbeeldingen die werden gemaakt van De Vlaminghs expeditie in 1656 naar Solor en Timor.¹⁰ In elk geval moeten de toeschrijvingen van de serie plattegronden aan Johan Nessel vervallen. De vraag is of Nessel ooit in Batavia werkzaam was, of dat hij enkel een aantal tekeningen kopieerde ten behoeve van Livinus Bors boek over de Ambonse oorlogen van De Vlamingh (1663).¹¹ Nader onderzoek moet antwoord vinden op deze vraag.

2 Kaartje van Ceram. Amboina en Banda, een andere kaart van de hand van Pierre du Brois (Nationaal Archief Den Haag, NI-HaNA-4VEL 1345.

LIJST VAN AAN PIERRE DU BROIS TOE TE SCHRIJVEN TEKENINGEN EN PLATTEGRONDEN

In het rapport van de expeditie van Arnold de Vlamingh van Outshoorn, 1650-1651, bevonden zich volgens de inhoudsopgave de volgende tekeningen.¹²

De nummering ervan komt overeen met die op de tekeningen.

- 13 *t'Caertien van Batavia, 4.VEL 1180.*
- 68 *t'Caertien van Solombo, 4.VEL 446.*
- 75 *T'Caertien van Bouton, 4.VEL 1310.*
- 84 *t'Caertien van Bouton Enghte ende Celebes oostcust. Ontbreekt.*
Aan boord was de kaart van Maerten Gerritsz de Vries uit 1643. Misschien werd deze bedoeld.
- 103 *t'Caertien van Macquian ofte gnofficquia, 4.VEL 1321.*
- 112 *t'Caertien van de Redobt Tabelollo, 4.VEL 1323.*
- 115 *t'Caertien van t'Fort Tafasoho, 4.VEL 1322*
- 122 *t'Caertien van t'Casteel orangie op Ternaeten, 4.VEL 1313.*
- 132 *t'Caertien van Tolucco, 4.VEL 1314*
- 188 *t'Caertien van Ceram ende d'eylanden van Amboina en Banda, 4.VEL 1345*
- 191 *t'Caertien vande Forteresse hardenberch, 4.VEL 1349.*
- 210 *t'Caertien vande Forteresse hila. Ontbreekt.*
- 211 *t'Caertien vande Forteresse hila. Ontbreekt*
- 212 *t'Caertien van t'Fortie op ceijt [Said]. Ontbreekt.*
- 215 *t'Caertien van t'Casteel Victoria in Amboina, 4.VEL 1332*
- 216 *t'Caertien van t'Casteel Victoria in Amboina, 4.VEL 1333.*
- 263 *t'Caertien vande Forteresse de passe, 4.VEL 1339.*
- 379 *t'Caertie voor de provintie Banda. Ontbreekt. Vergelijk de versie die waarschijnlijk werd gekopieerd door Johan Nessel, inclusief de windroos van Du Brois, 4.VEL 1356.*
- 392 *T'Caertien van t'Casteel Nassouw mitsgaeders t'fort Belgica ende de runduit Nera op Banda, 4.VEL 1356.*
- 393 *Platte Form van t'Casteel nassouie, 4.VEL 1358.*
- 396 *t'Caertien van t'Casteel Hollandia, 4.VEL 1364.*
- 397 *t'Caertien van t'Casteel Hollandia, 4.VEL 1365.*
- 398 *t'Caertjen van t'fort Revenge, 4.VEL 1370A.*
- 399 *t'Caertjen van t'fort Revenge, 4.VEL 1371.*
- 400 *t'Caertien van de Logie op Lonthor, 4.VEL 1363.*
- 401 *T'Caertien van t'Fort weijer, 4.VEL 1368.*
- 402 *T'Caertien van t'Fort weijer, 4.VEL 1367.*
- 403 *T'Caertien van de redoubten Lacoij ourien, dender ende Cuyllenborch, 4.VEL 1369.*

MOGELIJK VAN DE HAND VAN PIERRE DU BROIS

NL-HaNA-4.VEL:

- 1231A t/m C *Het nieuwe gouverneurshuis in het kasteel van Batavia, ca. 1650.*
Rapport Arnold de Vlamingh van Outshoorn over Solor en Timor, 1656 NL-HaNA_04.02 (VOC),
inv.nr. 1217, fol. 211 t/m 231 (scans 475t/m 518)).

NL-HaNA-4.VEL:

- 1288 *kaartje Solor en Timor, 1656.*
- 1289 *Fort Henricus, Solor, 1656.*
- 1290 *idem.*
- 1291 *Concordia, Timor, 1656.*
- 1292 *Larentouque, 1656.*

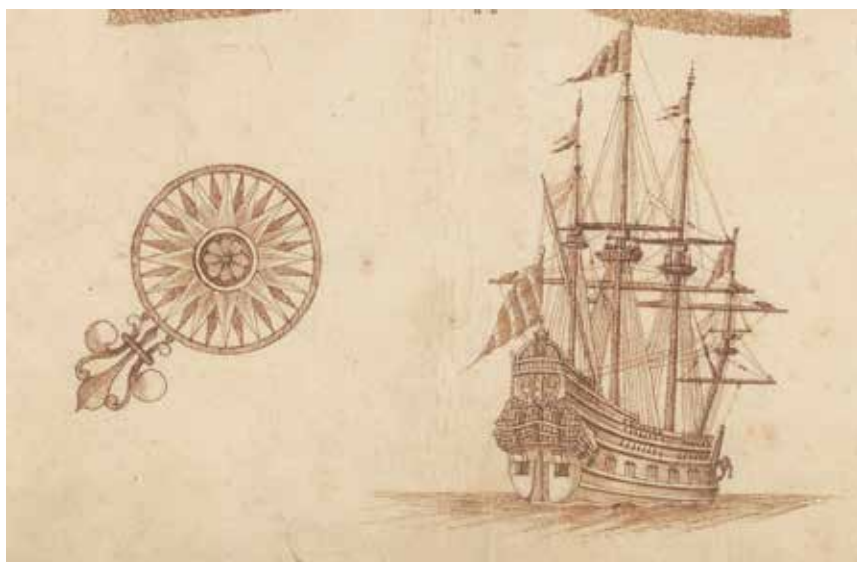
3a

3b

3c

SUMMARY

A misunderstanding corrected : Pierre du Brois, maker of maps and drawings of the Moluccas [Maluku] / Bea Brommer

New research resulted in a changed attribution of a series of maps of the Moluccas [Maluku], traditionally considered as the work of Johan Nessel. This attribution can now be corrected into Pierre du Brois. This fairly unknown Frenchman was employed by the VOC [Dutch East India Company] and his work can be dated between 1637 and, possibly, 1656

3 a-c. Het schip *Amsterdam* toont grote verwantschap met de schepen op de aanzichten van Bouton, Fort Victoria op Ambon uit 1651 en Concordia op Timor uit 1656 (Nationaal Archief Den Haag, NI-HaNA-4.VEL 1310, 1332 en 1291).

NOTEN

1 GAVOC III, Voorburg 2008. Recentelijk werden alle tien de delen van de Grote Atlassen gedigitaliseerd en online beschikbaar gesteld. Zie: Dresscher, De Grote Atlassen online beschikbaar. Digitalisering van de door Asia Maior/Atlas Maior uitgegeven atlansenserie. *Caert Thresoor* 40-2 (2022): 3-8.

2 Zandvliet, K., *Mapping for money. Maps, plans and topographic paintings and their role in Dutch overseas expansion during the 16th and 17th centuries*. Amsterdam 1998. GAVOC III.

3 Nationaal Archief, Verzameling Buitenlandse Kaarten Leupe, 1584-1813 (1865), NI-HaNA-4.VEL 1310.

4 Nationaal Archief, Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811), NI-HaNA-1.04.02, 1186, fol. 74V, scan 170.

5 VOC 661, scan 128, resolutie 22 augustus 1638: 'Aen Pierre du Brois ende Mathijs du Chiene beijde france soldaten onder t'garnisoen alhier bescheijden, is verstaen te vereeren de somma van hondert Carolus guldens eens, namentlyck 60 aen du Brois, ende 40 aen de Chiene tot recompense van de verscheijden affteijckeningen ende contrefeijsels van plaetsen bij haer op den tocht van Amboina als hier gemaect.'

6 Zie voor zijn collectie tekeningen GAVOC III en atlasofmutualheritage.nl.

7 Zie voor zijn personalia: Zandvliet 1998: 273 en 301, n18.

8 Zandvliet 1998: 300, n21, 22; VOC 232, scan 191, 11 augustus 1639, scan 202, 14 augustus 1639: 'Aen Pierre du Brois van Rochelle heeft de vergaderinge voor de afftyckeninghe vande stadt Batavia aen dese vergaderinge overhandigt, vereert met de somme van hondert guldens.' Het origineel is verloren gegaan maar het is vrijwel zeker dat het zijn kaart was die Dyonisius Paulusz in 1650 kopieerde. Koeman, C., 'Een 17^e eeuwse kartograaf aan het woord', *Kartografisch tijdschrift* 1;4 (1975), pp. 11-19.

9 NI-HaNA-4.VEL 1231 A t/m C.

10 NI-HaNA-4.VEL 1288-1292.

11 Bor, L., *Amboinse oorlogen door Arnold de Vlaming van Oudshoorn als superintendent, over d'oosterse gewesten oorlogaftig ten eind gebracht*. Delft: 1663; Mostert, T., 'Ambonse oorlogen. Ongepubliceerde afbeeldingen van een onderbelicht koloniaal conflict nu digitaal beschikbaar.' *Caert-Tresoor* 39-4 (2020): 12-16.

12 NA 1.04.02 inv.nr. 1186, scans 15-21.

JAN SCHUITEMAKER (1821-1892)

© ESTER SMIT ©

De Opgrepte Haarlemsche Courant van 14 april 1853 staat een opvallende advertentie. Het is alsof iemand wordt voorgesteld, maar het gaat om een 'door bewezen diensten en nog te bewijzen diensten' [...] 'prentenfabriek'. Het bericht is ondertekend met J. Schuitemaker, uitgever van miljoenen betaalbare centsprenten om het publiek kennis te laten maken met allerhande onderwerpen, zoals aardrijkskunde waarbij in dat geval het verhaal geïllustreerd werd met een landkaartje.

Jan Schuitemaker werd geboren in Medemblik in 1821. Hij trouwde in 1843 op 22-jarige leeftijd met zijn nicht Trijnje Schuitemaker. Trijnje leefde tot 1848 en stierf al op dertigjarige leeftijd. Twee jaar later, op 29 augustus 1850 hertrouwde Jan met Joanna Maria Wijndels de Jongh, die overleed in 1876. Jan liet er geen gras over groeien. Op 12 augustus 1880 trouwde hij voor de laatste maal met Reinetta Petronella Westerman Holstijn. Hij is dan 59 en zij 36 jaar. Op zijn zestigste werd uit dit huwelijk een kind geboren. Op eenenzeventigjarige leeftijd, in 1892 overleed hij in Medemblik.

Prenten en kaartjes

In 1843 startte hij in Purmerend een boekhandel. Indertijd publiceerde de firma D. Broedelet & Co. hier een aantal jeugdtijdschriften. Broedelet gaf tussen 1839 tot 1841 didactische centsprenten uit onder de titel *Prenten-Magazijn voor de jeugd*. De houtgravures drukte hij af, de bijschriften en teksten werden verzorgd door de plaatselijke onderwijzer Gijsbert van Sandwijk. Het ging niet goed met de onderneming en in 1841 ging Broedelet failliet. In 1843 nam Jan Schuitemaker alles over, waarbij ook was inbegrepen de enige vaste medewerker Van Sandwijk. Schuitemaker drukte prentjes, muziekstukjes, verhalen over vaderlandse geschiedenis en aardrijkskunde. Het bedrijf aan de Peperstraat in Purmerende, zoals ze dat toen nog schreven, werd een groot

succes. Vol trots noemde hij zijn onderneming De Prentenfabriek. Volgens onderzoekers zou hij in 1853 al meer dan drie miljoen prenten hebben verkocht. Los, in reeksjes, gebundeld, met of zonder bedrukte omslag, of als complete uitgave in een band; alles was mogelijk. De nogal dure houtgravures gebruikte hij steeds opnieuw, in andere volgorde. Het hierbij afgebeelde *Prenten-Magazijn voor de Jeugd*, dat driemaandelijks verscheen, werd in totaal acht jaar uitgegeven. Wanneer het een aardrijkskundig onderwerp betrof, ging de tekst gepaard met een kaartje - meestal linksboven - waarop het betreffende gebied of land was te zien. De eerder genoemde Van Sandwijk schreef de tekst.

Vermaak voor een cent

In de Noordelijke Nederlanden komen centsprenten al voor vanaf de late Middeleeuwen. Halverwege de zeventiende eeuw, honderd jaar eerder dan elders in Europa, nam dit medium een grote vlucht. Eenzijdig gedrukte prenten op goedkoop papier, gericht op een breed publiek, kinderen en volwassenen. In de achttiende eeuw zijn deze prenten niet meer weg te denken uit de samenleving. Heldenverhalen, uitgebeelde beroepen, kinderversjes, bijvoorbeeld hoe je een gans de kop afslaat, waren de toen geliefde onderwerpen. 'Jan de Wasser' en zijn vrouw Griet waren bekende centsprentpersonages. De prenten waren voor een paar cent

1 Prenten-magazijn voor de jeugd. Aardrijkskunde. De provincie Utrecht. Op de prent, blad 8 rechtsboven, zijn de afbeeldingen van vlekkeuren voorzien, het kaartje van Utrecht is niet ingekleurd. Handgekleurde houtgravure en boekdruk. Datering na 1856. (Collectie Rijksmuseum, inventarisnummer PR-P-OB-206.124).

2 Prenten-magazijn voor de jeugd. Aardrijkskunde. De provincie Friesland. Op de prent blad 30 met als onderwerp de provincie Friesland. Het blad bestaat uit vier segmenten, waarvan in deze serie de kaart altijd linksboven prijkt. Handgekleurde houtgravure en boekdruk. Datering tussen 1850-1856 (Collectie West-Fries Museum, catalogusnummer 12741_1850).

verkrijgbaar in de (boek)winkel of bij de marskramer en niet bedoeld om eeuwen mee te gaan. De bladen verschenen ongekleurd, sommige exemplaren werden 'vlekkgekleurd' en de duurdere exemplaren gekleurd met sjablons.

Aan het einde van de achttiende eeuw kregen de prenten een belerender toon, om de jongere lezertjes wat bij te brengen. Geen afhakken van ganzenkoppen meer, maar stichtelijke versjes over hoe de lezertjes zich dienden te gedragen. In de loop van de negentiende eeuw werd die leerzaamheid steeds belangrijker. Hierbij namen schoolmeesters de inhoudelijke kant voor hun rekening. Dat gegeven zien we ook terug bij Schuitemaker, die de begeleidende teksten liet schrijven door meester Gijsbert. Hoewel de onderwerpen kuiser waren dan in voorgaande eeuwen, was het (volks)vermaak nog steeds het hoofddoel, ook bij Schuitemaker. Hoe meer hij er verkocht - hij adverteerde met de tekst 'voor alle standen en jaren' - hoe beter.

Snel en sober gekwast

Schuitemaker was niet de enige en ook niet de eerste. Hij begon echter met het op industriële wijze vervaardigen van prenten om deze zoveel mogelijk af te zetten voor een zo groot mogelijke doelgroep. Het verkopen van ongekleurde prenten bleek door de concurrentie moeilijk vol te houden en vanaf 1856 bracht hij kleur aan op de houtgravures. Om de prijs zo laag mogelijk te houden werden de kleuren met waterverf snel en schematisch aangebracht. Betaalbaar, 'een prent voor een cent', aldus de slagzin die Schuitemaker zou hebben bedacht, waarmee hij tevens de bedenker van het woord centsprent zou zijn geweest. De term waarmee dit type houtsneden doorgaans wordt aangeduid in collectie- en archiefbeherende instellingen.

Teleurstellingen

Er is voor zover bekend geen portret van Jan Schuitemaker overgeleverd. In zijn leven kreeg hij een paar teleurstellingen te verwerken. Zo deed hij in 1851 mee aan een prijsvraag voor het drukken van prentenseries bij de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. De opdracht ging aan zijn neus voorbij. Hij stopte kort daarna met de *Prenten-Magazijn*-series, omdat hij die compleet genoeg vond. Was hij verbitterd geworden? In 1857 stortte hij zich op een ander project, aangezwengeld door de burgemeester, de uitgave van het *Algemeen Weekblad*, later (*Schuitemakers*) *Purmerender Courant*.

Op 19 april 1859 berichtte het *Algemeen Handelsblad* over het laakbare gedrag van de

heer J. Schuitemaker, 'te Purmerende'. In een toespraak van een gemeenteraadslid, werd een 'verdienstelijk Medeburger' opzettelijk in een 'allerongunstigst daglicht' geplaatst. Hoewel Schuitemaker het bericht niet had geschreven maar slechts afdruckte, werd hij toch beticht van smaad en moest voor de rechter verschijnen. Het liep met een sisser af. Of het hiermee te maken heeft valt niet te achterhalen, maar in datzelfde jaar deed hij zijn Prentenfabriek van de hand aan D. Noothoven van Goor (te Leiden). Noothoven herdrukte de prenten en breidde de serie uit. De houtsneden verschenen in boekjes zoals *Een voorbeeld voor u, levensschetsen van beroemde Nederlanders*. De aardrijkskundige onderwerpen met kaartjes verdwenen van het toneel.

Schuitemaker

Geen kartograaf, en zelfs geen kaartmaker. Met zijn *Prenten-Magazijn voor de jeugd* waarin vele kaartjes de revue passeerden, heeft hij duizenden kaarten in houtgravure gedrukt. Hoewel hij zich richtte op jong en oud, heeft hij dankzij de belerende teksten van Van Sandwijk met name kinderen kennis laten maken met aardrijkskunde en kartografie. De topografische gegevens op de centsprenten, inwonersaantallen, belangrijkste rivieren en grootste steden geven een beeld van de topografie van halverwege de negentiende

3 Kaartje van Overijssel. Hoewel de naam van de drukker er niet onder vermeld staat, kunnen we gezien de opmaak, lettertype en opbouw ervan uitgaan dat het hier gaat om een prent van Schuitemaker. Dit kaartje was ooit onderdeel van een grotere prent, zoals afgebeeld bij 1 en 2, met vier afbeeldingen en was linksboven gesitueerd. Onderaan is duidelijk te zien dat deze eruit geknipt is. Handgekleurde houtgravure en boekdruk. Datering 1856 of later. (Collectie Overijssel, nummer toegang 1678, inventarisnummer KD000298).

eeuw. De kartografische prentjes bieden een aandoenlijk inkijkje in wat men toen belangrijk vond voor kinderen op aardrijkskundig vlak. Kartografie? Topografisch niet helemaal correct; het ging om feiten en cijfers, het kaartje schetste slechts duizenden keer een globaal beeld.

BRONNEN

Buijnsters-Smets, I en P. J. Buijnsters. 2001. *Lust en leering. Geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de Negentiende eeuw.*

Kok, J. Centsprenten van de Koninklijke Bibliotheek op: hetgeheugenvannederland.nl (geraadpleegd op 28 december 2022).

Koops, E. 300 jaar kinderprenten, volksprenten en centsprenten op: historiek.nl (geraadpleegd op 24 november 2022).

Krogt, P. C. J. van der. 2020. De Atlas des enfans (1758-1857) in: *Caert-Thresoor* jrg 39 nummer 1, 3-17.

Meyer, M. de. 1970. *Volksprenten in de Nederlanden 1400-1900.* Scheltema & Holkema,

Stichting Geschiedenis Kinder- en Jeugdliteratuur Jan Schuitemaker te Purmerend op: Kindenpapier.nl (geraadpleegd op 24 december 2022).

Vingerhoets, K. Collectie centsprenten op: kb.nl (geraadpleegd op 22 december 2022).

DELPHER

Opregte Haarlemsche Courant. (10 januari 1843). *Algemeen Handelsblad.* (22 augustus 1848). *Ibidem* (19 april 1859).

DE NEDERLANDSE DEFENSIE ACADEMIE

© JACK DE GRAAF ©

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland respectievelijk kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Reinout Klaarenbeek
E-mail: r.klaarenbeek@vu.nl

Toegankelijkheid

De Nederlandse Defensie Academie (NLDA) verzorgt voor Defensie de initiële officiersopleidingen en het hoger loopbaanonderwijs. De bibliotheek van de NLDA is op twee locaties gevestigd. In Breda op het terrein van het Kasteel van Breda waar de Koninklijke Militaire Academie (KMA) is gevestigd en in Den Helder op het terrein van het Koninklijk Instituut voor de Marine (KIM). Beide bibliotheken zijn op weekdays geopend van 08.30 tot 16.30. De toegang is gratis. De kartografische collectie is alleen op afspraak in te zien. Zie verder: <https://bibliotheeknlida.libguides.com/home/zoekers>

Omvang

In de collectie van de bibliotheek zijn ongeveer tweeduizend kaarten, atlanten en plattegronden opgenomen. De belangrijkste atlanten zijn van Blaeu, De Wit en Janssonius.

Profiel

De NLDA is in 2005 opgericht. In de nieuwe academie werden onder andere de oude instituten KMA en KIM opgenomen. Deze instituten zijn in 1828 (KMA) en 1829 (KIM) opgericht. De bibliotheekcollecties zijn nog ouder, omdat bij de oprichting van die instituten allerlei collecties van andere bibliotheken zijn overgedragen. Hierdoor zijn in de collectie ook zestiende-, zeventiende- en achttiende-eeuwse publicaties aanwezig. De taak van de bibliotheek is het ondersteunen van het onderwijs en onderzoek. De bibliotheek is officieel een wetenschappelijke bibliotheek met bewaarfunctie. Bij een officiersopleiding wordt veel aandacht aan militaire geschiedenis geschonken. In het verleden werden hier ook vaak kaarten en plattegronden bij gebruikt. In de negentiende eeuw werd in het onderwijs uitgebreid aandacht geschonken aan het

maken van kaarten. Hiervoor werd ook door de academie zelf lesmateriaal ontwikkeld.

De bibliotheken zijn sinds 1828 verschillende keren van locatie veranderd. Op dit moment bevindt de bibliotheek in Breda zich in het 'Huis van Brecht', genoemd naar de eerste eigenaar van het gebouw. Dit is een rijksmonument en dateert uit ongeveer 1530. Na een ingrijpende restauratie en verbouwing is het gebouw sinds 1994 als bibliotheek in gebruik. Voorheen was de bibliotheek jarenlang in het kasteel van Breda gevestigd. In Den Helder zit de bibliotheek in een rijksmonument genaamd 'het Klooster'. Dit pand, gebouwd in 1948, is nooit als klooster in gebruik geweest maar straalt met zijn lange gangen wel de sfeer ervan uit.

De collectie van de KMA is ongeschonden door de Tweede Wereldoorlog gekomen. Dit in tegenstelling tot de collectie van het KIM. Het overgrote deel van die collectie is tijdens de oorlog naar Duitsland afgevoerd en daar verloren gegaan. Een klein gedeelte met antiquarische boeken was gelukkig op een veilige locatie in de duinen ondergebracht. Hierbij bevonden zich ook de *Nieuwen atlas, Ofte Werelt-beschrijvinge, vertonende de voornaemste Rijcken ende landen des gheheelen Aerdt-bodems* van Janssonius en het stedenboek van Blaeu *Novum ac Magnum Theatrum Urbium Belgicae Liberae ac foederatae* uit 1649.

De complete Latijnse editie in elf delen van de in 1662 door Blaeu uitgegeven *Atlas Maior* werd door de toenmalige bibliothecaris de heer M. Franssen gered. Volgens overlevering heeft hij de atlanten achterop z'n fiets gebonden en voor een veilig heenkomen gezorgd.

Een deel van de kaartencollectie van de KMA is door Joost Augusteyn beschreven (*Caert-Thresoor* 1997, nr. 1 p. 11-17). Zoals daar vermeld is de herkomst van de oude collectie

1a

1a Huis van Brecht te Breda.

1b

1b Klooster Kim in Den Helder.

ADRES EN CONTACTGEGEVENS

BIBLIOTHEEK NEDERLANDSE DEFENSIE ACADEMIE

Bezoekadres: Koninklijke Militaire Academie, Kraanstraat 4, 4811 XC Breda
E-mailadres: bibliotheek.kma@mindef.nl

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE MARINE

Bezoekadres: Het Nieuwe Diep 8, 1781 AC Den Helder
E-mailadres: bibliotheek.kim@mindef.nl

niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk zijn naast de collecties van oudere officiersopleidingen ook een aantal kaarten, plattegronden en atlassen door particulieren geschonken. Naast de door Augusteijn beschreven plattegronden van Covens en Mortier zijn er ook plattegronden van Nederlandse steden uitgegeven door De Wit en Blaeu in de collectie aanwezig.

De meest bijzondere atlas in de collectie is het *Steden-boek van Europa uytgesondert Nederland*. Van deze uitgave van Frederick de Wit uit circa 1690 is dit het enige bekende exemplaar. Het is waarschijnlijk een proefuitgave van een later verschenen atlas. De atlas bevat 123 stadsgezichten en plattegronden van Europese steden. De titel suggereert dat er ook een atlas zou verschijnen met Nederlandse steden. Deze prachtige atlas is in bezit van de Koninklijke Bibliotheek. Verder beschikt de bibliotheek ook over een zesdelige atlas van Blaeu *Toonneel des aerdrickx, ofte nieuwe atlas, dat is beschryving van alle landen* uit 1648-1654.

De Nieuwe Grootte Vermeerderde Zee-Atlas ofte Water-Werelt [...] van Hendrick Doncker uit 1676 is een mooi voorbeeld van een maritieme atlas. In de collectie zijn veel militaire kaarten opgenomen. Voorbeelden hiervan zijn de manuscriptkaarten *Schets van de inondatien in Staats-Vlaanderen in 1794*, *Plan de la ville et fortifications de Maestricht* en *Plan der stad en fortificatiën van Naerden, gelegen in de provincie Holland aen de Zuyderzee*. Ook de *Topographische en militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden*, eerder beschreven in *Caert Thresoor* 2018, nr. 4, p. 137-148, is hier aanwezig. Dit zijn slechts enkele titels van militair topografische kaarten. Deze titels zijn een voorbeeld van de veelal militair getinte kaarten en plattegronden uit de collectie.

Momenteel zijn er plannen om in 2024 een expositie in de Grote kerk in Breda te houden waar de oude boeken, kaarten, plattegronden en atlassen van de bibliotheek centraal komen te staan.

3

4

5

2 Stadsgezicht Wenen uit het *Steden-boek van Europa uytgesondert Nederland* van Frederick de Wit uit 1690.

3 Frontispice van de *Zee-atlas ofte water-wereld*, waer in vertoont werden alle de zee-kusten van het bekende des aerd-bodems van Hendrick Doncker uit 1660.

4 Tweede staat van *De Zee-Custen van Noorwegen, Finmarken, Laplandt, Spitsbergen, Ian Mayen Eylandt, Yslandt* uit de *De Nieuwe Grootte Vermeerderde Zee-Atlas ofte Water-Werelt* [...] van Hendrick Doncker uit 1676.

WEBSITES

De collectie is te raadplegen via de zoekmachine van de bibliotheek <https://mindef.on.worldcat.org/discovery>. Daarnaast zijn er enkele topstukken van de bibliotheek, waaronder het *Steden-boek van Europa*

uytgesondert Nederland en de *Zee-atlas* volledig gedigitaliseerd. Ze zijn te raadplegen via de website Nederlands Militair Erfgoed <https://nlme.nl/> onder het kopje 'Pronkstukken'.

LITERATUUR

Acda, G.M.W. 2000. *Het Instituut: honderdzeventig jaar opleiding tot marineofficier 1829-1999*. Amsterdam.

Groen, Petra en Klinkert, Wim. 2003. *Studeren in uniform: 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003*. Den Haag.

Irrgang, Frits en Oomen, Kees. 2003. *KMA & kaart*. Breda.

Irrgang, Frits. 2004. *Landmeten en cartografie op de Koninklijke Militaire Academie*. Breda.

Irrgang, Frits. 2012. *Officieren zetten Nederland op de kaart*. Breda.

Sloos, Louis Ph. 2008. *Warfare and the age of printing: catalogue of early printed books from before 1801 in Dutch military collections: with analytical bibliographic descriptions of 10,000 works*. Leiden.

RECENSIES

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Met en tellen

Stedelijke inwonertallen in de lage landen: een alternatieve benadering

MET EN TELLEN

Stedelijke inwonertallen in de lage landen: een alternatieve benadering

- 🕒 Peter van Druenen
- 📍 Amsterdam: Amsterdam University Press.
- 📖 272 pagina's, geïllustreerd
- 📖 ISBN 978 94 6372 197 4
- 🏷️ Prijs € 29,99

Het recenseren van de handelsuitgave van een proefschrift betekent een dilemma: beoordeel je het als proefschrift of als publieksboek? Peter van Druenen, een Zeeuwse historicus met een brede (culturele) belangstelling promoveerde recent op dit proefschrift. Dat het in opzet een proefschrift is, blijkt bijvoorbeeld uit de hoofdstukindeling: inleiding, methode, resultaten, discussie met tenslotte de conclusies en de samenvatting. De inleiding wordt voorafgegaan door twaalf pagina's met een lijst van afbeeldingen, figuren en tabellen.

Het wetenschapsveld waar het in dit boek om gaat, is de historische demografie, in dit geval het berekenen van inwonertallen van steden in de vroegmoderne geschiedenis. De auteur richt zich daarbij vooral op de Zeeuwse steden, waarbij een aantal andere steden als referentie wordt gebruikt. Op drie verschillende momenten, 1548, 1649 en 1796, wordt het aantal inwoners van die steden berekend, waarbij voor de eerste twee steden gebruik gemaakt wordt van oude stadsplattegronden.

Voor het jaar 1548 zijn dat de stadsplattegronden van Jacob van Deventer en voor 1649 de stedenatlas van Blaeu. Voor het jaar 1796 is gebruikt gemaakt van de volkstelling die in dat jaar in de Bataafse Republiek gehouden is.

De kern is dat voor twee momenten de kaarten gebruikt worden om het aantal huizen te tellen. Bij Van Deventer gebeurt dit door het aantal stippen ('pixels') en daarmee de lengte van de straten om te rekenen naar het aantal huizen. Bij Blaeu is het mogelijk om in elke straat de huizen te tellen. Door het aantal huizen te vermenigvuldigen met een reductiefactor kan het aantal inwoners worden berekend.

In het boek wordt uitvoerig ingegaan op eerdere schattingen en berekeningen van het aantal inwoners van de steden en de daarbij gebruikte methode. Er worden ook uitstapjes gemaakt naar geschiedenis en kartografie. De conclusie van de auteur is dat de door hem gebruikte methode waarbij deels gebruikt gemaakt wordt van stadsplattegronden, een betrouwbaar resultaat geeft, dat gebruikt kan worden voor verdere studies over migratie en urbanisatie.

Het is interessant te zien hoe kaarten breder kunnen worden ingezet om inzicht te krijgen in de vroegmoderne stedelijke samenleving. Wel zijn er een aantal kanttekeningen te plaatsen. Het jaartal waarin een kaart verscheen is niet altijd het jaar van de opmeting. De Blaeukaart van Middelburg is in het stedenboek een van de slechtst gedetailleerde kaarten, waarbij voor de huizen een soort sjabloon is gebruikt: alle huizen zijn op dezelfde vereenvoudigde manier afgebeeld, waardoor ze minder betrouwbaar zijn voor verdere studie. Het is opmerkelijk dat de ontwikkeling van deze methode gewenst geacht wordt omdat eerder gebruikte methoden, zoals bijvoorbeeld het gebruik van doop- en trouwboeken onvoldoende betrouwbaar zijn, maar dat dergelijke methoden in de referentiesteden wel worden gebruikt om de eigen methode te valideren. Ook de door Van Druenen gebruikte methode kent enkele aannames en onzekerheden.

Het boek lijkt me informatief voor hen die geïnteresseerd zijn in de vroegmoderne stadsontwikkeling, in het bijzonder de demografie. Voor hen die kartografisch geïnteresseerd zijn laat dit boek zien hoe kaarten gebruikt worden om meer inzicht te krijgen in de vroegmoderne stadsgeschiedenis.

KEES VAN GROOTHEEST

In Memoriam Henk Deys (1932-2023)

Op 21 februari 2023 overleed Hendrik Piet (Henk) Deys. Henk trad in 1989 toe tot de redactie van *Caert-Thresoor*. Jarenlang was Henk notulist bij de redactievergaderingen. In 2014 deed hij na 25 jaar een stapje terug, waarmee hij een van de langstzittende redactieleden is geweest.

Henk werd op 5 november 1932 geboren in Sawah Loento op Sumatra. Hij groeide op in Nederlands-Indië waar hij, evenals zijn ouders, broer en zus tijdens de Tweede Wereldoorlog werd geïnterneerd in diverse jappenkampen. Eerst zat hij bij zijn moeder in een vrouwenkamp, op elfjarige leeftijd werd hij overgeplaatst naar een jongenskamp. In 1946 repatrieerde het gezin naar Nederland. Na de HBS ging Henk in 1951 farmacie studeren aan de Rijksuniversiteit Utrecht. In 1959 trouwde hij met studiegenoot Jeanne Trijssenaar. In 1961 promoveerde hij op het proefschrift *Toepassing van electroforetische en polarografische methoden bij het Digitalis-onderzoek*, behaalde zijn apothekersdiploma en verhuisde met zijn echtgenote naar Rhenen waar het echtpaar een apotheek overnam. In 1962 werd Henk hoofd van het klinisch laboratorium in het Juliana Ziekenhuis in Veenendaal waar hij tot 1990 als klinisch chemicus werkzaam bleef.

In het begin van de jaren 1980 begon Henk met het verzamelen van kaarten. De nadruk in zijn verzameling lag op Rhenen en omgeving. Henks aandacht ging vooral uit naar stadsplattegronden, rivier- en waterstaatkundige kaarten en kadastrale kaarten. Al snel volgde hij colleges historische kartografie bij Günter Schilder. Dit resulteerde in 1988 in het boek *De Gelderse Vallei. Geschiedenis in oude kaarten* (Utrecht: HES, 1988), een standaardwerk over de kartografie en ruimtelijke geschiedenis van deze regio. Daarbij stelde hij ook een tentoonstelling samen in het toenmalige Streekmuseum Rhenen, aanleiding voor *Caert-Thresoor* om Henk te vragen tot de redactie toe te treden.

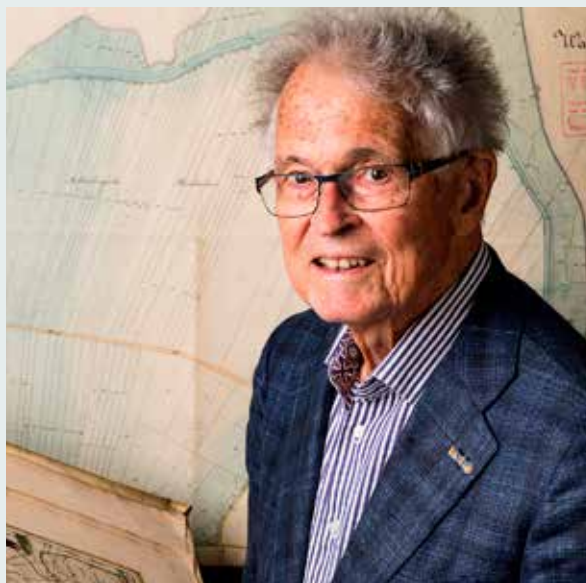
Henk werd vrijwilliger bij het onderzoeksprogramma Explokart. Hij trad toe tot de werkgroep die zich bezighield met de plattegronden en stadsgezichten in de verschillende edities van Ludovico Guicciardini's *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*. Ik herinner me een treinreis naar een redactievergadering in Antwerpen waarbij Henk tot mijn verbazing een origineel exemplaar van dit boek uit een linnen tasje haalde en mij liet zien. Voor het onderzoek verzamelde hij zoveel mogelijk edities als studiemateriaal. Het onderzoek werd in 2001 gepubliceerd in *Guicciardini illustratus* ('t Goy-Houten: HES & De Graaf, 2001), het tweede deel in de befaamde Explokart-reeks. In 1999 en 2002 schonk Henk meer dan twintig edities en enkele losse prenten aan de Universiteitsbibliotheek Leiden. Naast de Guicciardini-plattegronden hadden ook de stadsplattegronden van Jacob van Deventer zijn belangstelling. Henks

kaartencollectie groeide tot ruim 1200 kaarten, atlassen en boeken. Hij schonk de collectie in 2012 aan het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (thans Regionaal Archief Zuid Utrecht). In 2018 opende het nieuwe Stadsmuseum Rhenen met de tentoonstelling *Rhenen op de kaart*, op basis van de collectie van Henk.

De historische belangstelling van Henk beperkte zich niet tot de kartografie. Het was vooral de geschiedenis van Rhenen die hem boeide. Daarnaast was Henk een fervent roeier en basklarinettist. Hij werd in 1980 de eerste voorzitter, en later erevoorzitter, van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken en was medeoprichter van het tijdschrift *Oud Rhenen*. Ook wierp hij zich op als onbezoldigd stadsarchivaris. Talloze artikelen en boeken van zijn hand over de geschiedenis van Rhenen zagen het licht en tot op hoge leeftijd bleef hij actief. Zijn laatste boek *Op weg in Rhenen. Wegen en watergangen in Rhenen, Elst en Achterberg* verscheen in 2019, geïnspireerd op het straatnamenboek van Delft door Peter van der Krogt. In 2018 werd in Rhenen een plein naar hem genoemd: het Henk Deysplein.

Henk Deys was een bijzonder actief, leergierig, betrokken en sociaal mens. De laatste jaren leed Henk aan Parkinson waardoor hij fysiek achteruitging en in een rolstoel belandde. Toch bezocht hij vorig jaar nog de studiemiddag van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie in Amsterdam, ter gelegenheid van de pensionering van Peter van der Krogt. Henk was naar eigen zeggen een gelukkig mens die alles heeft kunnen doen wat hij wilde. Op 27 februari werd in een volle Cunerakerk afscheid van hem genomen. Hij laat een echtgenote en twee kinderen, Frits en Cathrien, na. Hij heeft veel betekend voor de geschiedenis van Rhenen en ook voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland. Henk is 90 jaar oud geworden. Wat kan je je meer wensen dan zo'n rijk en lang leven?

• MARTIJN STORMS •

VARIA CARTOGRAPHICA

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ester Smit

E-mail: avontuurmetgeschiedenis@gmail.com

ALLARD PIERSON VIERT MEE

Naar aanleiding van het 150-jarig bestaan van het KNAG organiseert het Allard Pierson de tentoonstelling 'Open kaart – van atlas tot streetmap', een tentoonstelling over zeven eeuwen kartografie. Het evenement laat het verleden zien maar werpt ook een blik in de toekomst. Wat zeggen kaarten over hoe we de wereld zien? Hebben kaarten invloed op ons dagelijks leven? Welke rol speelde Nederland in de geschiedenis van het in kaart brengen van de wereld? De bezoekers gaan aan de hand van talrijke kaarten in de tentoonstelling *Open kaart* op avontuur. Alle kaarten die er te zien zijn komen uit de kaartencollectie van het Allard Pierson. De kartografiecollectie is een van de belangrijkste in Europa, en de kern ervan is afkomstig van het KNAG. Een buitengewone kans om deze bijzondere stukken in het echt te zien.

Wanneer: van 2 maart tot en met 16 juli 2023

Waar: Allard Pierson, Oude Turfmarkt 127-129, Amsterdam

Voor openingstijden: www.allardpierson.nl/bezoek

Toegang: € 14,50; MJK gratis

R. Schuiling, *Schoolkaart van Insulinde*. Zutphen, Thieme, 1898. (Collectie Allard Pierson UvA, HB-KZL 65.10.15; bruikleen KNAG).

150 jaar vieren met 'Wereld in transitie'

In 2023 bestaat het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG) honderdvijftig jaar. Het genootschap voor geografen werd opgericht voor iedereen (toen hoofdzakelijk mannen) die zich verbonden voelde met het vakgebied geografie. In een deel van de Europese landen bestond al een aardrijkskundig genootschap. Zo werd in 1821 in Frankrijk de *Société de Géographie de Paris* opgericht. Duitse steden (Berlijn in 1828, Frankfurt in 1836, Leipzig in 1861) en Rusland (Sint-Petersburg, 1845) volgden en in 1873 kreeg Nederland haar eigen KNAG. Onder de eerste voorzitter P.J. Veth behartigde de organisatie onder andere de belangen van het schoolvak aardrijkskunde en van de geografische wetenschap, werd het aardrijkskundig onderzoek bevorderd en het uitwisselen van kennis en informatie gestimuleerd. Zaken die ook tegenwoordig hoog op de agenda staan.

Het KNAG was voor die tijd modern en praktisch van opzet met talrijke expedities in onder andere de toenmalige koloniën. Hierbij werden veel nog onbekende gebieden in kaart gebracht. De expedities waren vaak een samenwerkingsverband met het bedrijfsleven, wetenschappers en het Nederlandse leger. Dikwijls ging er een fotograaf mee, om alles vast te leggen. Klinkt rooskleurig, maar naarmate de inwoners van de bezochte gebieden vijandelijker werden, nam het aantal militairen dat meegang toe. Sinds de jaren zestig veranderden de denkbeelden, ook over het kolonialisme en het KNAG veranderde mee. De expedities stopten, ook omdat de koloniën zich hadden vrijgevochten. KNAG richtte zich steeds meer vanuit een wetenschappelijke kant op aardrijkskundeonderwijs en op andere raakvlakken van de geografie.

Om het lustrum te vieren worden er het hele jaar door activiteiten georganiseerd, zoals tentoonstellingen, studiedagen, lezingen, films en jongerenfestivals. Uiteraard zijn er ook evenementen opgetuigd voor docenten en leerlingen. Daarnaast wordt het KNAG-archief, dat in Het Utrechts Archief ligt, in 2023 gedigitaliseerd.

Website: www.150jaarknag.nl

150 jaar **knag**^o
wereld in transitie

Manuscriptkaart vervaardigd in 1552-1553 door Jan van Scorel. Concept van de bedijkingen van de Zijpe. Het gaat om het noordelijk deel van Noord-Holland, met Eierland, Texel, Wieringen, Huisduinen en Callantsoog. Noorden is links. (Nationaal Archief, Toegang 4.VTH, inventarisnummer 2486).

NATIONAAL ARCHIEF HAALT KARTOGRAFISCHE SCHATTEN UIT DE KAST

Met ruim driehonderdduizend kaarten en tekeningen en vierhonderd atlassen en kaartboeken beheert het Nationaal Archief (NA) een van de grootste kaartencollecties van Nederland. Een aanzienlijk deel van deze kaarten is met de hand getekend en dus uniek. De kaarten zijn ooit gemaakt met een doel, zoals het beheren van het duingebied of aanleggen van een nieuw wegennet. Sommige kaarten zijn zelfs ingezet als propagandamiddel en om land te veroveren en te controleren. Het NA laat het allemaal zien in de tentoonstelling *Op de kaart*.

Aan de hand van de drie thema's 'Op weg', 'Kaarten en kolonialisme' en 'Maakbaar Nederland' toont het NA in deze tentoonstelling de ideeën en bedoelingen van opdrachtgevers en kaartmakers uit de tijd dat de kaarten tot stand kwamen. Zonder kaart was en is reizen vrijwel onmogelijk. Nu hebben we onze navigatiesystemen, vroeger pakten mensen de kaart erbij. In de expo liggen unieke oude kaarten die werden gebruikt om de weg te vinden. Bezoekers kunnen de originele kaarten bewonderen. Daarnaast kan iedereen gedigitaliseerde kaarten bekijken, waarbij extra info is toegevoegd. Tot slot vertellen geïnterviewden hun verhaal en welke betekenis de getoonde kaarten hebben voor hen. Als bezoeker kun je op basis van eigen indrukken en ervaringen vastleggen in een reisjournaal en op basis daarvan een persoonlijke kaart samenstellen.

De koloniale geschiedenis van Nederland en de kaartencollectie van het NA zijn sterk met elkaar verbonden. Een deel van de collectie is

gemaakt of verzameld door de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC). Deze handelmaatschappijen gebruiken de kaarten voor navigatie, oorlogvoering, administratie en grensafbakening. Daardoor zijn ze een belangrijk middel bij het innemen, controleren en exploiteren van veroverde gebieden en bij de handel, zelfs in mensenhandel. In de negentiende en twintigste eeuw vielen de koloniën direct onder de Nederlandse staat. De kaarten bevinden zich daarom ook in de collectie van het NA.

De kaarten in de expositie laten zien hoe vooral de toenmalige provincie Holland door de eeuwen heen is veranderd. De strijd tegen het water speelt hierbij een grote rol. Om het land tegen de zee te beschermen, moest bijvoorbeeld het duingebied worden onderhouden. Achter de duinen werden door de eeuwen heen meren, plassen en stukken open water ingepolderd. Vanaf de twintigste eeuw krijgt de overheid steeds meer invloed op de inrichting van steden en het platteland in Noord- en Zuid-Holland. Met *Op de kaart* maak je een reis door het veranderende landschap.

Wanneer: 10 februari tot en met 22 oktober 2023

Waar: Het Nationaal Archief, Prins Willem-Alexanderhof 20 Den Haag

Toegang: Volwassenen € 7,50, 65+/student/CJP/studiezaalbezoeker € 5,00

Voor openingstijden en informatie:

www.nationaalarchief.nl/beleven/tentoonstelling

Kruispunt tussen schilderij en kartografie

In 1561 vroeg de kasselrij van het Graafschap Vlaanderen, het Brugse Vrije aan Pieter Pourbus om een kaart te schilderen van het hele territorium. Tien jaar later was het werk af. Het resultaat is een geschilderde kaart van het Brugse Vrije, waarop heel gedetailleerd het havenlandschap van Brugge, waterlopen, wegen, dorpen en steden aan het einde van de zestiende eeuw wordt weergegeven. Een bijzonder stuk, want de loop van de Tachtigjarige Oorlog en later de Industriële Revolutie zouden het landschap voorgoed veranderen. Kortom, deze kaart vormt een uniek beeld van het middeleeuwse landschap van Brugge en omgeving. Bovendien is het een uniek kunstwerk.

In de tentoonstelling staat dit prachtige stuk centraal. Met vergrootglazen en digitale schermen wordt de kaart tot leven gebracht en komen we te weten hoe het landschap er in de zestiende eeuw uitzag, wat er is verdwenen en wat we nog terug kunnen zien. Daarnaast wordt de context gereconstrueerd van de stad Brugge in 1561, de tijd dat de kaart werd vervaardigd en maken we kennis met de kartograaf Pourbus.

Waar: Groeninge museum, Dijver 12, 8000 Brugge. De kaart is te zien in zaal 10.

Wanneer: tot 16 april 2023

Toegang: € 12 / € 14

Bidjaly Long *Nungarrayi Bush Turkey Dreaming*. Kaartschilderij van een droomritueel van het Warlpirivolk, waarop de plaatsen worden bepaald van de boskalkoenen die van waterpoel naar waterpoel trekken Australië ca. 2005 (Collectie Museum Volkenkunde, catalogusnummer 7106-504_0)

Navigeren en manipuleren

Het Museum Volkenkunde wil met de tentoonstelling 'Kaarten: navigeren en manipuleren' laten zien dat de kaartlezer altijd twee vragen moet afwegen: wie? en waarom? Wie maakte de kaart en wat koos de maker om een bepaalde werkelijkheid te presenteren? Wat is de reden dat de kaart gemaakt is? Is het puur om de weg te vinden of om iets aan te tonen? De kaartlezer wordt namelijk letterlijk en figuurlijk een bepaalde richting op gestuurd.

De tentoonstelling leert mensen kritischer naar kaarten kijken. Is het wel zo waarheidsgetrouw als het eruit ziet? Zit er soms een tweede boodschap verborgen

in de informatie op de kaart? Een mooi streven, want het kan nooit kwaad om het besef dat kijkers en lezers soms gemanipuleerd worden wat te vergroten. Kritisch kijken naar informatie is dikwijls een gezond uitgangspunt. Op de website is een selectie kaarten te bekijken die ook op de tentoonstelling is te zien.

Waar: Museum Volkenkunde, Steenstraat 1, Leiden

Meer info en toegang: www.volkenkunde.nl/nl/zien-en-doen/tentoonstellingen/kaarten-navigeren-manipuleren.

Cartografie en curiosa

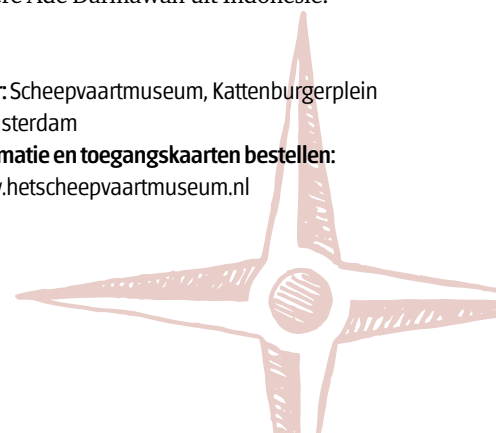
In het Scheepvaartmuseum is in de vaste opstelling de tentoonstelling 'Cartografie en curiosa' te zien. Hier is de ontwikkeling van de kartografie en de ontmoeting met de Nieuwe Wereld in beeld gebracht (vanuit Nederlands en Europees perspectief gezien). Zeelieden van de zeventiende eeuw maakten steeds langere reizen. De bevindingen van de voor hen onbekende gebiedsdelen werden vastgelegd en vormden de basis voor het kaartmateriaal dat steeds beter en verfijnder werd. De kaarten behoren nog steeds tot de mooiste van de wereld. Het scheepvaartmuseum laat door de kaarten locaties zien die mede de Nederlandse (en met name Hollandse) geschiedenis

hebben gevormd; Zuid-Afrika, Indonesië, Japan, Australië en Brazilië.

Met verschillende thema's zoals de Amsterdamse haven als toegangspoort, stereotypering en bijzondere, vreemde en zeldzame objecten komt de geschiedenis tot leven in het Scheepvaartmuseum. Er zijn ook minicolleges over de tentoonstelling te bekijken en reflecties op de objecten van kunstenaars van onder andere Ade Darmawan uit Indonesië.

Waar: Scheepvaartmuseum, Kattenburgerplein 1, Amsterdam

Informatie en toegangskarten bestellen: www.hetscheepvaartmuseum.nl

LITERATUUR en facsimile-uitgaven

Samengesteld door
Peter van der Krogt en
Martijn Storms

E-mail: peter@vanderkrogt.net
m.storms@library.leidenuniv.nl

B
Berendse, Martin & Paul Brood, *Historische wateratlas NL. De drijvende kracht van Nederland*. Zwolle: Wbooks, 2022. – ISBN 9789462585072. – 224 blz. – € 39,95.
Brink, Lowie, 'Hollander-overheersing. De Eerste Hollandsche schoolkaart van de Zuid-Afrikaansche Republiek.' [Nederlanders en Afrikaners 2]. *Geografie* 31 (2022), 9: 26-28.
Brink, Lowie, 'De gouden aanraking. Eerste Hollandsche schoolkaart van de Zuid-Afrikaansche Republiek.' [Nederlanders en Afrikaners 3]. *Geografie* 32 (2023), 1: 30-31.
Broeders, P.W.A., *Dregerlandt: Het 'verhaal' achter de kaart*. Venhuizen: Historische Vereniging Suyder Cogge, 2022. – 392 blz. – ISBN: 9789083279008.

G
Guleij, Ron, *The great book of Dutch maps. Five centuries of cartography*. Zwolle: Wbooks, 2023. – 9789462584822. – 384 blz. – € 49,95 [Engelse vertaling van *Het grote kaartboek* (2022)].
Gurp, Guus van, & Susan Scherpenisse, Collectie Nederlandse Kaarten: Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven. *Caert-Thresoor* 41,4 (2022): 32-33.

H
Heiningen, Arjan van, Hans Saan, Kees Molders & Margreet de Nie-Sarink, *Culemborg op de kaart*. Culemborg: Genootschap AWK Voet van Oudheusden, 2023

[Culemborgse Voetnoten 74]. – ISSN 0929-1334. – 56 blz. [te bestellen via <https://www.voetvanoudheusden.nl/publicaties/voetnoten>].
Hollander, August den, De bijbelkaarten van Petrus Plancius. *Caert-Thresoor* 41,4 (2022): 16-25.

K
Kappelhof, Ton, Karel Leenders & Jan Willem Messer, *Historische Atlas van Breda*. Woudrichem: Picture Publishers, 2021. – ISBN 9789492576439. – 112 blz. – € 32,50.
Kelly, Katherine S., 'Conservation treatment of atlases, foldouts, and guarded structures.' In: *Book and Paper Group Annual* 40 (2021): 44-62.
Kok, Hans, Petrus Plancius 1552-1622: Een veelzijdig man. *Caert-Thresoor* 41,4 (2022): 4-7.
Kok, Hans, De nieuwe sterren van Plancius Astronomische navigatie en hemelglobes. *Caert-Thresoor* 41,4 (2022): 26-31.
Krogt, Peter van der, 'Plancius en zijn kaarten.' *Geografie* 31, 9 (2022): 33-35.
Krogt, Peter van der, 'Janssonius en Janssonius: Enig bekende portret van cartograaf Johannes Janssonius.' *Allard Pierson Magazine* 126 (2022): 21.
Krogt, Peter van der, 'Nederland in 1873.' [KNAG 150 jaar: Cartografische leeftijdgenoten 1]. *Geografie* 32 (2023), 2: 44-45. [over de Nieuwe landkaart van het Koninkrijk der Nederlanden door J. Donneray].

L
Laarakker, Peter, 'De Vechtregering in Dalfsen-West', *Rondom Dalfsen* 107 (2022): 2314-2316.
Lange, Diana & Oliver Hahn, *Colours on East Asian maps. Their use and materiality in China, Japan and Korea between the mid-17th and early 20th century*. Leiden: Brill, 2023. – ISBN 9789004509993. – 87 blz. – € 76,30 [open access: <https://brill.com/display/title/61839>].

M
Meer, Sjoerd de, De kaarten van Bartholomeus Lasso in het Maritiem Museum Rotterdam. *Caert-Thresoor* 41,4 (2022): 8-15.
Mil, Yvonne van, Menne Kosian, Thomas van den Brink & Arnoud de Waaijer, *Het Nederland van Blaeu. Stadsplattegronden en landschap in de zeventiende eeuw gereconstrueerd in GIS*. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2020 [Rapportage Onderzoek Nederlands Cultuurlandschap 9] (gratis downloadbaar: <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/documenten/publicaties/2021/01/01/het-nederland-van-blaeu>)
Muntjewerff, Henk, 'Landmeters gezocht, de ervaringen met Suriname in de periode 1683-1743'. *Wi Rutu: Tijdschrift voor Surinaamse Genealogie* 22, 2 (juli 2022), 41-52.

S
Schweitzer, A., *Daniel van Breen met 'Beverwijk in vogelvluchtperspectief. Een chronometrische manuscriptkaart met onderliggende schetsen*. Driehuis: A Schweitzer, 2022 [in eigen beheer] – geen ISBN. – 420 blz. excl. bijlagen, 5 banden. – Verkrijgbaar via aschweitzer@ziggo.nl
Six, Raymond, Planciusmonument te Dranouter. *Caert-Thresoor* 41,4 (2022): 37.

V
Vannieuwenhuyze, Bram, 'Jacob van Deventers zestiende-eeuwse stedenatlas. Van bewogen boek tot bewegende onderzoekers'. *Groniek*, 2022, 231, pp. 169-181.
Vannieuwenhuyze, Bram, 'Op zoek naar Zeeuwse kaarten: Isaak Tirions kaarten van Zeeland, de Zeeuwse eilanden en de Zeeuwse steden'. *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 2022, dl. I, pp. 171-222.

Vannieuwenhuysse, Bram, en Iason Jongepier

(red.), *Historische cartografie in België = La cartographie historique en Belgique*. Themanummer van: *Revue belge de philologie et d'histoire = Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 99 (2021). Met daarin:
 - Bram Vannieuwenhuysse en Iason Jongepier, Inleiding, blz. 807-814;
 - Jan Trachet, Pieter Pourbus' Map of the Liberty of Bruges (1561-1571): An Overview of the State of Research, blz. 815-844;
 - Bram Vannieuwenhuysse, Dronk Jacob van Deventer wijn in Kortrijk? De whereabouts van een zestiende-eeuwse stadscartograaf, blz. 845-898;
 - Colin Dupont, L'Institut national de Géographie: les grandes ambitions d'une éphémère maison d'édition, blz. 899-930;
 - Iason Jongepier et al., Verlichte ruimte: Het gebruik van de projectielantaarn in het Antwerpse publieke lezingcircuit (ca. 1900-1920) aan de hand van GIS, historisch kaartmateriaal en geschreven bronnen, blz. 931-962;
 - Marissa Griffioen en Bram Vannieuwenhuysse, m.m.v. Inge Misschaert, Maps in Context: Een webdatabank voor bronnen over oude kaarten en cartografen, blz. 963-990.

Gusev, Dmitri, & Sergey Stafeyev, 'Visualization and GIS Analysis of Ptolemy's One-Sided Globe in the Old and Modern Contexts' (blz. 111-129).

Timár, Gábor, & Norbert Varga, 'The border triplex of Hungary, Romania, and Serbia – a one-metre-wide stripe of the Yugoslav state and its representation in the border maps' (blz. 130-136).

Tsorlini, Angeliki, Chrysoula Boutoura, Asterios-Panagiotis Pagkalidis, & Menelaos Psarogiorgos, 'Visualizing historical facts on maps designed combining information from different sources' (blz. 137-160).

De Hollandse Cirkel 24,4 (dec. 2022)

Heres, Luc, 'Pijlers op de Vrouwenheide: de bijzondere geschiedenis van het RD punt Ubachsberg' (blz. 126-133).

Stehouwer, Jan, 'Krayenhoff en de Instructie voor de Géographische Ingenieurs' (blz. 135-145).

IMCoS Map Journal 171 (Dec. 2022)

Informatie: <https://www.imcos.org/journals/>
 Jungman, Heikki, Niklas Nylund, & Jaakko

Stenros, 'Ludic geography: Finish game maps 1885-2021' (blz. 7-19).

Brauman, Martin M. van, 'A Map of all the Earth': Joseph Moxon's world maps 1671 and 1681' (blz. 20-28).

The Portolan 115 (Winter 2022/2023)

Informatie: <https://washmapsociety.wildapricot.org/about-the-portolan>

McKee, Marianne M., 'An Overview of the Baylor Oyster Survey: A Virginia Base Line' (blz. 8-18).

Lewis, Karen, 'Through Eliza's Eyes: Envisioning the Underground Railroad' (blz. 19-33).

Farquharson-Carter, Deja M., 'The Lucky Maiden: Gendered Constrictions in The Life of Harriot Stuart' (blz. 34-38).

Croft, Brian P., 'Mappamundi: [gedicht over de 13de-eeuwse Psalterkaart]' (blz. 39-40).

Maps in History 75 (Jan. 2023)

Chetcuti, Emanuel, 'French maps of Malta, sixteenth to nineteenth centuries' (blz. 17-26).

Hansen, Imke, 'The mapping of the French king's hunting grounds: Berthier's 'Carte des chasses du roi'' (blz. 27-34).

Z

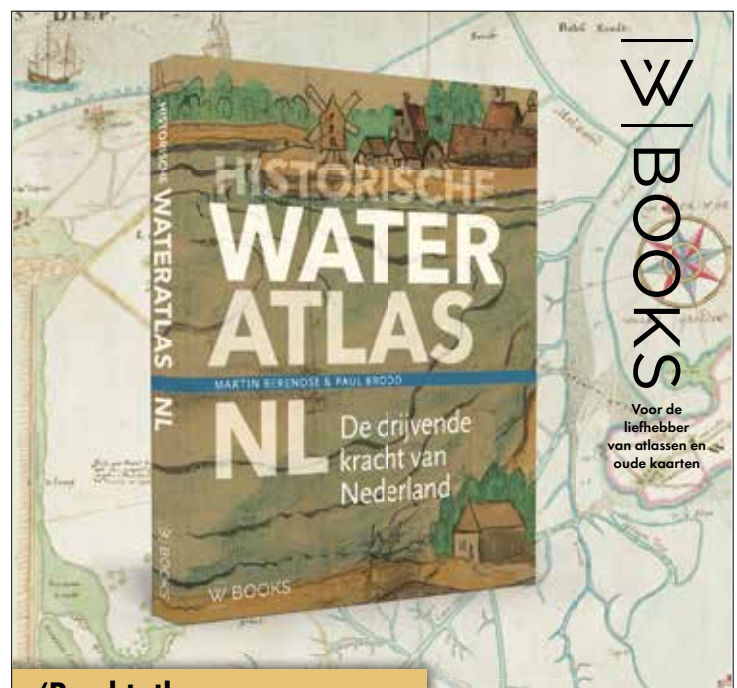
Zandvliet, Kees, *De wereld van de familie Blaeu*. Zutphen: Walburg Pers, 2022. – ISBN 9789462499416. – 384 blz. - € 49,99.

Zuidervaart, Huib J. & Oscar T. Matsuura, *Astronomer, Cartographer and Naturalist of the New World. The Life and Scholarly Achievements of Georg Marggrafe (1610-1643) in Colonial Dutch Brazil. Volume 1: Life, Work and Legacy*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022. – ISBN 9789463722186. – 400 blz. - € 69,-;
Volume 2: Transcription and English Translation of His Astronomical Observations. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022. – ISBN 9789463722285. – 192 blz. - € 19,99.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften**e-Perimtron 17,3 (2022)**

On-line tijdschrift: <http://www.e-perimtron.org>

Denis, Lena, Michelle Janowiecki, Reina Chano Murray, Laurel Poolman, Mara Blake, 'Making Cultural Heritage Interoperable: Lessons in Standardizing Metadata for Paper Maps, Geospatial Data, and Open-Source Software' (blz. 96-110).

'Prachtatlas. Een belevenis van jewelste'

De Ingenieur

De *Historische wateratlas NL* brengt onze eeuwenlange worsteling met nat en droog op overzichtelijke wijze in kaart. Daarmee scheidt de wateratlas de nodige helderheid over de hoofdlijnen van het verhaal van Nederland Waterland. Het land waar het water vriend en vijand tegelijk is.

Uitvoering: Gebonden
 Aantal pagina's: 224
 ISBN 978 94 625 8507 2
 € 39,95

Nu in de boekhandel

Bestel via www.wbooks.com of bel 038 - 467 34 00

(gratis verzending binnen Nederland)

Halfjaarlijkse veiling van boeken, manuscripten en grafiek mei en november

met o.a. Nederlandse en buitenlandse kartografie,
topografie en geschiedenis

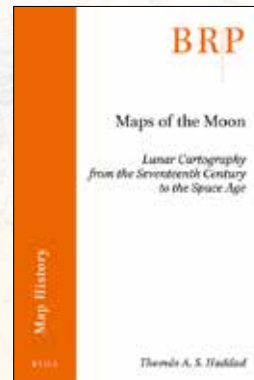

BUBB KUYPER

VEILINGEN BOEKEN, MANUSCRIPTEN & KUNST

Kenaupark 30 • 2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986 • info@bubbkuyper.com

veilingdata en online catalogi op
www.bubbkuyper.com

December 2019
Paperback (vi, 98 pp.)
ISBN 9789004400887
E-ISBN 9789004400894
Price € 70
brill.com/rpmh

Maps of the Moon

*Lunar Cartography from the
Seventeenth Century to the Space Age*

Thomás A. S. Haddad

When does a depiction of the moon become a lunar map? This publication addresses this question from theoretical and historical standpoints. It is argued that moon maps are of crucial importance to the history of cartography, for they challenge established notions of what is a map, how it functions, what are its purposes, and what kind of power it embodies and performs. The work also shows how terrestrial cartography has shaped the history of lunar mapping since the seventeenth century, through visual and nomenclature conventions, the cultural currency of maps, mapmakers' social standing, and data-gathering and projection practices.

BRILL

B
Musea Brugge

**Pieter Pourbus.
Master
of Maps**

Groeningemuseum
01.12.22 — 16.04.23

BRUGGE
Flanders
State of the Art
Ghent
UNIVERSITY
fwo
museabrugge.be

INTER-ANTIQUARIAAT *Mefferdt & De Jonge*

INKOOP en VERKOOP
oude kaarten en stadsgezichten

www.inter-antiquariaat.nl

Bernard Zweerskade 18
1077 TZ Amsterdam

T: 020-6640841
interantiquariaat@chello.nl

mefferdtdejonge

Dat Narrenschip

Grote collectie antieke landkaarten
en stedenprenten van alle delen van de wereld

Antiquariaat Dat Narrenschip

Turfkaai 11
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel:
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
11.00 – 21.00 uur
vrijdag
12.00 – 17.00 uur
zaterdag
11.00 – 17.00 uur

www.datnarrenschip.nl

Internet veilingen

Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

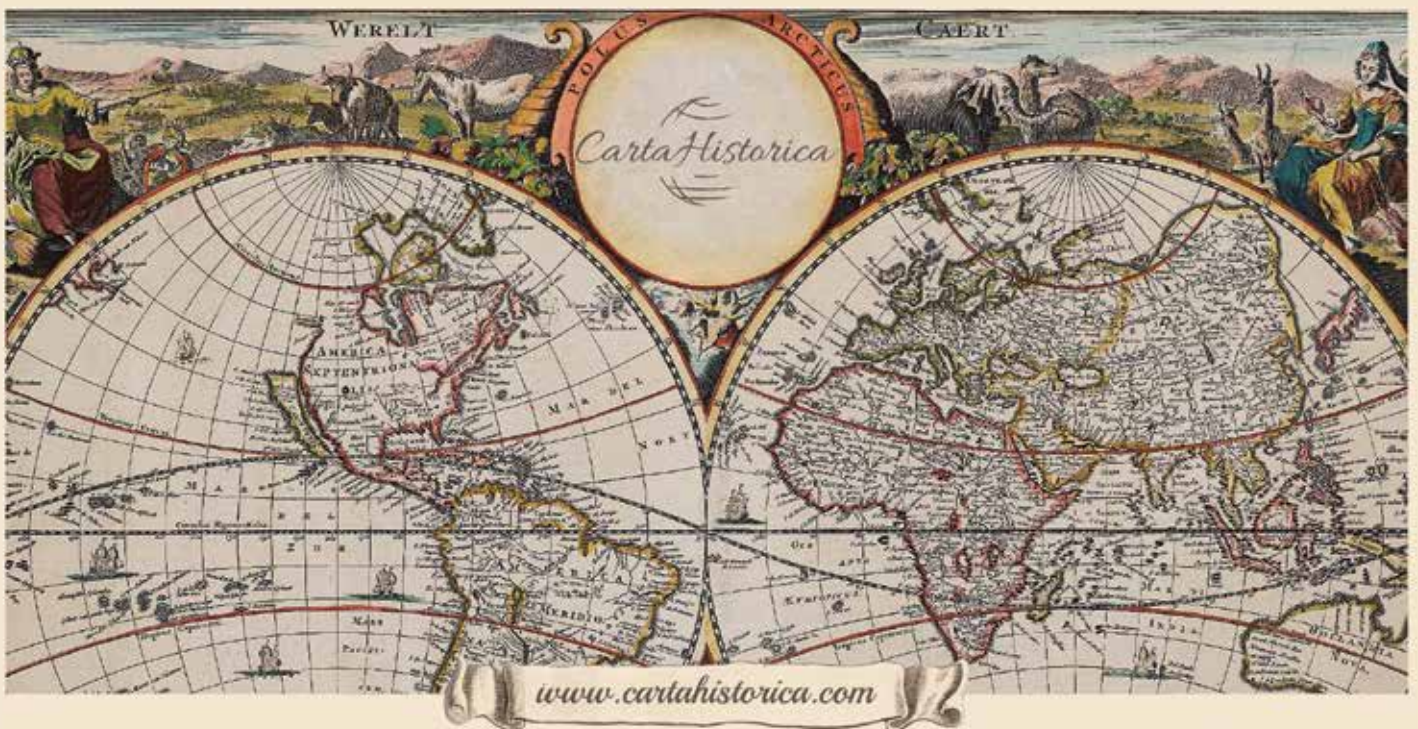

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Pieter Lastmarkade 2, -1075 KJ Amsterdam - The Netherlands
Tel. +31 (0)20 2255 198 - USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlassen

*A map enthusiast with 40 years of pure passion.
Discover maps from all over the world.*

[cartahistorica](https://www.instagram.com/cartahistorica)

[cartahistorica](https://www.facebook.com/cartahistorica)

info@cartahistorica.com